

Горан Николић*, Пирот

Goran Nikolić, Pirot

**РАДНЕ АКЦИЈЕ У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ
ЈУГОСЛАВИЈИ И МОГУЋНОСТ ЊИХОВОГ
ПОНОВНОГ ОРГАНИЗОВАЊА**

**VOLUNTARY YOUTH WORK IN THE SOCIALIST
YUGOSLAVIA AND POSSIBILITY OF ITS REVIVAL**

Сажетак: У раду се анализирају радне акције у социјалистичкој Југославији и испитује могућност њиховог поновног организовања. У истраживању је коришћена класична архивска грађа, а разговарано је и са учесницима некадашњих радних акција. За прикупљање прецизнијих података о односу који према радним акцијама има омладина средином друге деценије 21. века, обављено је анкетавање средњошколаца. Анализа некадашњих акција показује да су оне имале и економски и образовно-васпитни значај, укључујући и снажну идеологизацију, нарочито у првих двадесетак година њиховог постојања, да би у потоњем периоду идеолошко деловање на младе, иако и даље присутно, престало да буде доминантно и постаје нека врста идеолошког фолклора. Током седамдесетих и почетком осамдесетих година, акције су биле прилично популарне код младих због специфичне етике која је владала на акцијама, а која је била спој једнакости и солидарности. Анкета међу средњошколцима показује да би и сада радне акције могле да буду организоване, без идеологизације и са извесним прилагођењима у области креирања слободног времена. У раду је направљено и поређење између волонтерских радних кампова као

---

* goranmnikolic@gmail.com

доминантног облика радног волонтерства у савременом капитализму и класичних радних акција.

Abstract: *This work analysis the youth work activities in the socialist Yugoslavia and questions the possibility of their revival. The research is based on the archive evidence and also on the interviews made with people who actually participated in the past voluntary youth work activities. A survey has been made with the secondary school pupils in order to collect precise data on the attitude the youth that lives in the middle of the second decade of the 21st century has towards voluntary youth work. The analysis of the youth work actions of the past shows they were of both educational and social importance including powerful ideology significance especially in the first twenty years of their existence. In the period to come, ideology influence on the young, although still present, ceased to be dominant and became a sort of ideological folklore. During the 70's and in the beginning of the 80's, voluntary youth work was very popular among the young because of the specific ethics which prevailed during the work and included both equality and solidarity. The survey carried out among the young shows that these kinds of voluntary youth work could be organized nowadays, without ideological influences and with certain modification in terms of freedom to use their free time. The work also includes the comparison between the voluntary work camps as a dominant form of voluntary work in modern capitalism and classic work activities.*

Кључне речи: *радне акције, Југославија, социјализам, омладина, солидарност, идеологизација, волонтерство, радни кампови*

Key words: *voluntary youth work, Yugoslavia, socialism, youth, solidarity, ideology, voluntary work, work camps*

УВОД

Радне акције у некадашњој социјалистичкој Југославији биле су посебан друштвени феномен каквог није било ни на капиталистичком Западу ни на социјалистичком Истоку, барем не у таквом облику и обиму. У другим социјалистичким земљама Источне Европе, радне акције нису могле да буду тако масовно организоване јер у већини тих земаља није дошло до аутентичне социјалистичке револуције, као што је био случај у Југославији. Након што су источноевропске земље, у складу са договором великих савезника Антихитлеровске коалиције, потпале под совјетску интересну сферу, у њима је инсталиран систем по совјетском узору, који код становништва никада није стекао

потпуни легитимитет, па тамошње власти никада нису ни имале такав капацитет да покрену масовне радне акције какве су биле у Југославији. Када су и организоване, да би привукли омладину, у источноевропским земљама су плаћали обављене послове, или су после акције за њене учеснике организовали екскурзије или летовање, што је такође нека врста плаћања, тј. рад на акцији можда јесте био добровољан, али није био истински бесплатан. На Западу, волонтерске активности имају дугу традицију и разноврсне облике, а неки од њих, попут такозваних радних кампова, донекле подсећају на некадашње југословенске радне акције, али ни разлике у односу на њих нису мале, о чему ће у овом раду касније још бити речи.

После урушавања социјализма у Југославији 1990, радне акције су престале да се организују. Њихово евентуално помињање у задњој деценији двадесетог века често је изазивало подсмех и чуђење зашто неко уопште покреће причу о нечему што је, чинило се, заувек отишло у историју. Међутим, већ почетком 21. века ствари се донекле мењају. Први су о радним акцијама гласније проговорили некадашњи учесници, акцијаши – бригадири¹, у жељи да сачувају од заборава део своје младости. Из године у годину, све чешће се објављују књиге сећања некадашњих акцијаша. Према подацима из *COBISS-a*, обједињеног електронског каталога библиотека у Србији, само у 2015. објављене су четири такве књиге (видети више на <http://www.vbs.rs/cobiss/> приступљено 10.02.2016). Стално се повећава број група на електронским друштвеним мрежама које за разлог окупљања имају управо радне акције. Било је и спорадичног организовања мањих акција, са учешћем бригадира из целе некадашње Југославије, као на пример акција у Врњачкој Бањи 2011 („Хеј, хај, бригаде“, *Политика*, 27. јун 2011, <http://www.politika.rs/scc/clanak/182406/Хеј-хај-бригаде> приступљено 10.02.2016) и у Краљеву 2014 (http://www.kraljevo.org/Print-Kraljevo_1802_lat приступљено 10.02.2016), а најављују се и нове. Велики одзив добровољаца широм Србије за време катастрофалних поплава 2014. указује да дух добровољног рада за друштво није угашен. Циљ овог рада је да се истраже особености радних акција у некадашњој Југославији и испита могућност њиховог поновног организовања.

Иако значајан друштвени феномен, радне акције су скромно обрађене у научној литератури. Додуше, претрагом у *COBISS-u* преко кључних речи *радне акције* добија се преко триста библиографских јединица, али када се боље погледа, уочава се да оне, углавном, могу да послуже само као грађа за научна

¹ Реч *бригадир* или *бригадиста* изведена је од речи *бригада*, а *радна бригада* је била основни облик организовања учесника радних акција. И у овом као и у већини других радова о истој теми, речи *акцијаши*, *бригадир*, *бригадиста* и *учесник радне акције* користе се као синоними.

истраживања. Велики део тих публикација из социјалистичког периода чине различити извештаји и пригодни текстови поводом појединих радних акција или њихових годишњица, значајно натопљени идеологијом. Међу малобројним научним радовима из тог времена нарочито се истиче истраживање Рудија Супека међу акцијама на изградњи Аутопута обављено у периоду од 1958. до 1961 (Supек, 1963), а пажњу заслужују и истраживања Срећка Михаиловића, обављана на омладинским радним акцијама у дужем периоду током седамдесетих и осамдесетих година (Mihailović, 1985). У најновије време, појачано присуство радних акција у јавној комуникацији прати и појава извесног броја научних радова на ту тему, углавном са аспекта историјске науке (Хофман, 2013; Nametak, 2014; Селинић, 2005; 2007). Занимљив је и антрополошки рад Гордане Горуновић о савременом начину представљања и замишљања феномена некадашњих радних акција, нарочито на Интернету и у личним наративима (Gorunović, 2014). Међутим, недостају новија истраживања са аспекта социологије и психологије.

МЕТОД

Током истраживања користио сам класичне архивске историјске изворе, стару штампу, као и друге публикације у којима има података и коментара о радним акцијама. Обавио сам и разговоре са извесним бројем старих акцијаша. Од немалог значаја је и чињеница да сам и сам учесник радних акција. Најпре сам био обичан акцијаш, затим руководилац у бригади, па члан службе (штаба) једне савезне омладинске радне акције и на крају био сам председник пиротске омладинске организације која је била организатор омладинских радних акција и бригада. Лична искуства износим у првом лицу једнине, иако то није мој уобичајени стил, због процене да би честа употреба првог лица множине, пасива или речи *аутор* деловала неприродно. За прикупљање прецизнијих података о односу који према радним акцијама има омладина средином друге деценије 21. века, обавио сам анкетање средњошколаца. Знатан број примера из пиротске средине није препрека да се изводе закључци који се односе на све радне акције, јер оне нису биле никаква пиротска специфичност. И акције и бригаде су организоване по истим правилима у целој земљи, а политички и културни амбијент у коме је то чињено био је идентичан или врло сличан у великом броју општина.

РАДНЕ АКЦИЈЕ У ПРВЕ ДВЕ ПОСЛЕРАТНЕ ДЕЦЕНИЈЕ

Радне акције зачете су још током Народноослободилачког рата, а разбуктале се у послератном периоду. То је било време када су широке масе прихватиле револуционарну идеју да се заједничким напорима може брже изаћи из вековне заосталости у којој је таворио највећи део југословенског становништва. У пиротском листу *Слобода* од 24. августа 1946 (према: Војчић, Панчић и Николић, 2012, стр. 153) објављена је песма Илије Николића, будућег научног саветника у САНУ, а тада омладинског активисте и акцијаша, градитеља пруге Брчко – Бановићи, у којој он кличе својој омладинској радној бригади:

„И дању
И ноћу
Пругу да изгради,
двеста младих људи са заносом бије
над великим делом наших живих нада.“

Када се помену послератне радне акције, обично се прво помисли на велике подухвате као што су пруге Брчко – Бановићи, Шамац – Сарајево, Добој – Бањалука, Аутопут од Љубљане до Ђевђелије, изградња Новог Београда и великих хидроцентра, железара, фабрика. Изградња ових објеката био је озбиљан градитељски изазов. Примера ради, изградња пруге Шамац – Сарајево, у дужини од 242 километра, започета је 1. априла 1947, а завршена већ 15. новембра исте године. Градитељи су морали да преврну преко пет милиона кубних метара земље и камена, да подигну 17 већих мостова и 791 мањи мост - надвожњак, да пробију 9 тунела укупне дужине 2.525 метара, да изграде 107 станичних зграда и других објеката, да поставе 335.000 прагова и колосека тежине 22.000 тона, те да између њих убаце пола милиона кубних метара шљунка. Иако је за потребе градње ове пруге довучен значајан део целокупне оскудне механизације којом је тада располагала цела Југославија, то ни издалека није било довољно. Главни терет поднели су акцијаша. Практично, пругу Шамац – Сарајево изградио је ручним алатом и голим рукама 211.371 омладинац из целе Југославије, 167.037 омладинаца и 44.334 омладинки, организованих у 886 омладинских радних бригада, плус 5.842 инострана акцијаша из 42 земље света (Ристановић, 2014, стр. 194, 286, 290). И данас, много година касније, тешко да би и неко добро организовано грађевинско предузеће, са најмодернијом механизацијом, успело да за седам и по месеци изгради тако дугачку пругу.

Поред поменутих великих и познатих, било је много и оних „малих“ акција, малих по томе што новоизграђени објекти нису

били од капиталног значаја за ширу заједницу, али локалном становништву јесу значили доста - локални путеви, канали, далеководи електричне енергије, водоводи, домови културе², спортски терени, итд. Приликом разматрања акцијашке проблематике често се заборављају радне акције које су изводили радници предузећа унутар својих колектива. Скоро да није било фабричког круга где барем неки објекат није изграђен бесплатним радом запослених, ван редовног радног времена. Међу многима, навешћемо пример „Првог маја“ из Пирота. Овај познати произвођач конфекције и трикотаже основан је 1958. У почетку, то је било мало предузеће, размештено на неколико мањих локација у граду, у некадашњим кафанама, трговинским и занатским радњама. Тај почетни начин производње био је на занатском нивоу и с њим „Први мај“ није могао да уђе у тржишну утакмицу са другим текстилним предузећима. Решење је било изградња већег објекта на једној локацији, што би омогућило прелазак са занатског на фабрички начин производње. С обзиром да предузеће није имало довољно средстава да неком извођачу плати комплетну изградњу нове фабрике, радници су се договорили да и они учествују добровољним радом. „Првомајци“ су били у послу по цео дан, најпре су одрађивали своје редовно осмочасовно радно време, а после ишли на голу ледину на тадашњој пиротској периферији где је ницала нова фабрика (Костић, 2006, стр. 29-31). Код ове акције посебан утисак оставља чињеница да је у „Првом мају“ преовлађивала женска радна снага, притиснута и обимним кућним пословима.

Великом одзиву за учешће на радним акцијама погодновало је и то што је осећај за солидарност био прилично укореван код значајног дела тадашњег становништва. Вековни живот у немаштини, на ивици егзистенције, подстицао је у људима свест да је међусобно испомагање од суштинске важности у борби за економски опстанак. Нису се помагали само рођаци и комшије, већ и сви чланови локалне заједнице, пре свега села, као преовлађајуће форме насеља, што не значи да осећај солидарности нису имали и становници тадашњих, не тако насељених, градова, барем његов већи део који није припадао привилегованим слојевима. Описујући живот старопланинских горштака, Борисав Николић наводи да су се становници села или дела села (махале) често сами организовали да изграде или поправе неки пут, мост, појило за стоку, да очисте пашњаке од корова, да помогну у градњи оним људима чији су

² У послератном периоду, у селима Југославије радним акцијама је изграђено 4.000 задружних домова (Mihailović, 1985, стр. 205), који су и дан-данас, иако углавном оронули, и даље једине заједничке просторије за окупљање мештана већине тих села.

објекти страдали од пожара, да крену у потрагу за залуталим пастиром, рабацијом или стоком која се изгубила у планини, да организују хајку на вука и слично (Николић, 2013, стр. 84, 85). Ове активности треба разликовати од принудне обавезе бесплатног рада на изградњи путева и на другим јавним радовима које су организовале све власти, и домаће и окупаторске, без обзира што је народ за те различите врсте заједничких радова често користио исту реч кулук (од турске речи *kulluk*). Не треба, међутим, пренебрећи чињеницу да је и она врста кулука, која је била принудног карактера и организована од званичних власти, такође утицала да се код народа укоре свест да се многи послови могу успешније обавити када се раде заједнички и организовано.

Промена друштвеног уређења у Југославији, до које је дошло одмах после Другог светског рата, битно је утицала на скоро све друштвене појаве, па и на радне акције. У земљи је успостављен систем по совјетском моделу, власт једне политичке организације, Комунистичке партије Југославије - КПЈ, касније преименоване у Савез комуниста Југославије - СКЈ. Она је имала скоро потпуни политички монопол, јер је била и једина партија у друштву. Додуше, постојале су још неке политичке организације које нису биле самосталне, јер их је формирала и усмеравала Комунистичка партија, а званично су називане друштвено-политичким организацијама: Народни фронт (касније преименован у Социјалистички савез радног народа - ССРН), Антифашистички савез жена – АФЖ (касније утопљен у ССРН), Савез синдиката, Савез бораца народноослободилачког рата - СУБНОР и омладинска организација, која је више пута мењала име – најпре се звала Уједињени савез антифашистичке омладине, затим Народна омладина, па Савез омладине и на крају Савез социјалистичке омладине - ССО. Партија је формирала ове организације са циљем да лакше спроводи своју политику у масама,³ па се тежило да оне буду масовне и да се њима премрежи цело друштво. О томе у књизи сећања на свој омладински политички ангажман пишу и Предраг Џунић и Виден Панчић, функционери Среског комитета Народне омладине - Пирот у периоду 1949-1955. Одмах по успостављању власти Комунистичке партије, тј. након ослобођења од окупације, омладинске организације су формиране у свим срединама и то на следећи начин: „На основу података из матичне евиденције (матичних књига), у сваком селу, односно у Пироту, извршен је попис особа мушке и женске популације од 15 до навршених 25

³ На крају Извештаја о раду градске омладинске организације у Пироту из 1951. године истакнута је парола „Живела наша херојска омладина, неисцрпна резерва наше Партије“ (Историјски архив Пирот - ИАП, фонд Савеза омладине, кутија 1).

година живота и на основу тога сачињен списак чланова... Нигде није било ни примера да је неко одбио да буде члан..." (Џунић и Панчић, 2015, стр. 33-34). Како је могуће да баш нико, ако не из политичких, а оно барем из личних разлога, не прихвати да буде члан једне организације? Одговор се скоро сам намеће – људи су избегавали да се замере тоталитарној власти. У књизи сећања на поратне дане у Пироту, Петар Алексић наводи да су на радним акцијама у самом граду учествовали сви физички способни грађани, па и одраслија деца. Тзв. улични секретари су водили рачуна о учешћу и сви они који би избегавали да дођу на акцију, ризиковали су да на првој конференцији буду јавно критиковани или искључени из Народног фронта. Алексић истиче: „Нарочито се гледало да ли неко млађи упорно избегава да учествује на радним акцијама. Такав је био жигосан као саботер обнове, као реакционар, и тај би имао проблема у вези са школовањем..." (Алексић, 2007, стр. 74)

Комунистичка партија није контролисала само политичке институције и организације, већ и све друге делове друштва: привреду, полицију, војску, правосуђе, образовање, средства информисања, културу. И не само да их је контролисала, него је њима и непосредно руководила. Тиме је Партија дошла у позицију да одлучује и о многим важним стварима које се непосредно тичу сваког појединца. У својим сећањима, Џунић и Панчић пишу да је запошљавање вршено тако што су обављани периодични састанци представника власти и директора предузећа и установа на којима је утврђивана потреба за новом радном снагом. Среско омладинско руководство је укључивано у обезбеђење, пре свега, неквалификоване радне снаге из редова младих сељака тако што их је „одводило у постојећа предузећа код њиховог директора или код руководиоца новообразованих предузећа ради запошљавања на одређеним пословима“ (Џунић и Панчић, 2015, стр. 52). У овом поступку запошљавања и радне акције су могле да буду важан међучин јер су до обезбеђења сталног запошљавања појединци упућивани да одређено време проведу на радним акцијама и тамо, поред редовног рада, похађају и курсеве за поједина занимања „уз обећање да им се запослење обезбеди након завршеног учешћа... на одређеним радним акцијама“ (Џунић и Панчић, 2015, стр. 53). Процењује се да је у целој Југославији, само првих неколико послератних година, око 80.000 акцијаша, дотадашњих пољопривредника, после радне акције нашло своје ново запослење у индустрији (Mihailović, 1985, стр. 10). С обзиром на руководећу улогу Партије у свим областима јавног живота, за сваког појединца било је врло битно нешто што се звало *карактеристика* – мишљење представника партијске власти о конкретној особи. Они који су

имали позитивну *карактеристику* лакше су се запошљавали и напредовали на послу, лакше добијали стан или плац за изградњу куће на доброј локацији, могли су да се надају да им представници власти неће разрезати велики порез или квоту у обавезном откупу пољопривредних производа, да ће се лакше уписати на атрактивне факултете или добити стипендију, итд.⁴ *Карактеристика* је понекад била важна и за интимни живот. У пиротском Историјском архиву чувају се писане *карактеристике* појединих девојака из послератног периода у којима се описује политичко понашање и ставови њихових родитеља и њих самих, тј. наклоњеност властима, да би се на крају дала оцена да одређена девојка „има услова да буде брачни друг припадника народне милиције“ (Историјски архив Пирот - ИАП, фонд Савеза омладине, кутија 1)⁵. У таквој атмосфери, учествовање на радним акцијама за неке није било потпуно добровољно. Тако, на пример, када је уочено да одзив потенцијалних бригадира за изградњу пруге Добој – Бања Лука није био задовољавајући, Градски комитет Народне омладине – Пирот је свима онима који су се првобитно пријавили па одустали, послао претеће писмо у којем, поред осталог, пише: „Зар те није стид да лажеш своју организацију иако те није ничим приморала да се упишеш за акцију... Сматраћемо те као дезертера, јер кад си се добровољно пријавио-ла, обавезан си да одеш у бригаду... За подбацивање плана и неблаговремено отпремање у пуном саставу бригада криви сте ви... Од вас који сте изостали шаљемо допуну 16-VI-1951... Обавезни сте да будете у одређено време на одређеном месту и нека вам ово писмо буде последња опомена...“ (Градски комитет Народне омладине Србије – Пирот, бр. 109 од 12.VI 1951, ИАП, фонд Савеза омладине, кутија 1). Они грађани за које се сазнало да су говорили нешто против акција ризиковали су санкције. У допису број 179 од 19.IX 1951, Срески комитет Народне омладине Србије – Пирот тражи од Повереништва унутрашњих послова (милиције) да узме у поступак младића из села Беровице који је агитовао против одласка на акције (ИАП, фонд Савеза омладине, кутија 1).

⁴ Рад у омладинској организацији могао је да допринесе и да се добије место у студентском дому. Тако, на пример, ОК НО – Пирот шаље ургенцију Комисији за пријем студената у Дом „К. Ј. - Питу“ у Скопљу да додели место Николи Костићу, студенту тамошњег Филозофског факултета, са образложењем да је он, поред осталог, политички активан. (Општински комитет Народне омладине – Пирот, бр. 21 од 10.2.1962, ИАП, фонд Савеза омладине, кутија 4).

⁵ Архивски документи некадашње омладинске организације у Историјском архиву Пирот смештени су у кутије по годинама, али немају никакву своју архивску ознаку (сигнатуру), па се упућивање на њих обично завршава са бројем кутије, осим ако на тај документ још у тренутку када је стваран није ударен штампил за завођење и уписан неки деловодни број.

У вези са уписом на факултет, некадашњи професор нишког Медицинског факултета Миодраг Станковић, учесник радне акције Шамац – Сарајево, у једном интервјуу каже: „После акције, такво је време било, морали смо да имамо и мишљење омладинске организације шта да студирамо“ (Митић, 1991, стр. 153). Петар Алексић, чија се генерација уписивала на факултете 1949, о томе пише: „Тада није било пријемних испита за упис на факултет, али се на медицински, стоматолошки и технички факултет ниси могао уписати ако немаш писану препоруку, карактеристику, омладинске организације“ (Алексић, 2007, стр. 88). Данило Манић из Ниша, рођен 1930, с којим сам разговарао 4. августа 2015, рекао ми је да није могао да упише медицину, без обзира што је био међу бољим ђацима у пиротској Гимназији, јер није ишао на радне акције, па није добио позитивну *карактеристику* од стране омладинске организације. Додатна отежавајућа околност је било то што се сумњало да његов отац није гласао за партијску листу Народног фронта на првим изборима 1945. Тек у поновном покушају успео је да се упише на мање атрактиван Ветеринарски факултет. У својим сећањима, стоматолог Драгутин Цекић пише да је са приближавањем уписа на факултет морао да побољшава свој „морално-политички имиџ“ јер су му политички активисти пребацивали да није политички активан и помињали буржоаско порекло, с обзиром да је син једног од сувласника предратног пиротског „Тигра“. Зато је 1949. и 1950. ишао на савезне радне акције Аутопут Београд – Загреб и изградњу Новог Београда. На крају, Цекић каже: „... И те године, на једвите јаде, успео сам да се упишем на Стоматолошки факултет у Београду – елитни факултет како се тада говорило. Од педесеторо уписаних студената само нас 3-4 нисмо били чланови КПЈ“ (Манчић, 2001, стр. 547). Слично је било и другде. Сава Ђорђевић из Младеновца, у књизи сећања акцијаша из тог града каже да на акцију није отишао из идеолошких разлога „већ из радозналости, а богами и практичних разлога: био сам занатлијско дете, отац ми није био члан Партије, а ја сам у потаји желео да студирам медицину, па к’о велим можда ми радна акција и користи“ (Михаиловић и Војиновић, 2006, стр. 101).

У ситуацији када је од *карактеристике* зависило нешто животно, људи су били склони да се прилагоде. Када би уз помоћ друштвеног ангажмана остварили одређени егзистенцијални циљ, неки су настојали да се лагано и неприметно повуку из омладинске организације или Партије. Дobar пример за то могу да буду млади сеоски учитељи. Првих двадесетак година после рата уочава се њихово значајно присуство на радним акцијама и у омладинској организацији уопште. Тако, на пример, из списка чланова Среског комитета Народне омладине у Пироту 1956. године (ИАП, фонд

Савеза омладине, кутија 3) може да се види да су скоро половина његових чланова били сеоски учитељи, без обзира на њихов врло малени број у односу на укупно становништво. Да ли су то сеоски учитељи више волели радне акције, омладинску организацију и социјализам од других људи? Разлог је у нечем врло прагматичном. У то време већина становништва су били житељи села, а то значи и већина ђака, па су млади учитељи, по правилу, прво слати у неко село, па тек после дужег службовања тамо, добијали су место у некој градској школи. Пошто су путеви били лоши и локални превоз скоро никакав, сеоски учитељи су морали да живе у местима службовања у којима није било многих погодности градског живота. Довољно је рећи да до пред крај педесетих година у скоро ниједном селу пиротског краја није било електричне струје. Неки су тој ситуацији настојали да доскоче тако што су се политички ангажовали у жељи да добију позитивну *карактеристику* и као такви од надлежних школских власти издејствују бржи премештај у град. Исто су се понашали и они који су се тек спремали за учитељски позив – ученици учитељских школа.⁶ Од друге половине шездесетих година локални путеви и саобраћај постају све бољи, па сеоски учитељи и наставници постепено одлазе да живе у граду, а на

⁶ У разговору обављеном 10. децембра 2015, Боривоје Митровић из Пирота, рођен 1941, председник пиротске омладинске организације у првој половини шездесетих година, рекао је да је запошљавање оних свршених ученика пиротске Учитељске школе који су се још као ђаци истакли у омладинској организацији било организовано и координисано са просветним одсеком општине Пирот. Често су слати на службу у она села која су била нека врста рејонског центра и тамо, поред учитељског посла, практично обједињавали активност омладинских организација за више околних села, као председници или секретари тзв. месних комитета Савеза омладине (МК СО). Оно што је важило за младе учитеље, важило је и за младе наставнике у оним селима где је била и осмогодишња школа. Они који су се истакли, не само да су брже премештани у град, већ би, ако одлуче да студирају, могли да очекују и потпору у виду стипендије, повољности за повремена изостајања са посла ако су студирали уз рад, а након завршетка тих студија имали су обезбеђено радно место. Митровићеви наводи поклапају се са подацима који могу да се нађу у фонду Савеза омладине пиротског Историјског архива, уз опширније податке да је Божидар Лилић, учитељ у Височкој Ржани и председник МК СО за тај рејон, био и командант радне бригаде у Широких лукама 1963, Видоје Миленковић, наставник у Великој Лукањи и председник тамошњег МК СО – командант бригаде на пошумљавању Средњег Висока 1964, итд. (ИАП, фонд Савеза омладине, кутије 4 и 5). Нешто раније, до 1959, док су у тим селима – рејонским центрима још увек постојале општине, учитељи су такође били председници општинских комитета Народне омладине, попут Драгослава Војчића у Великој Лукањи и Правдољуба Николића у Темској, односно команданти радних акција на том терену, као на пример учитељ Вјекослав Бутиган на акцији изградње пута Темска – Топли До (ИАП, фонд Савеза омладине, кутија 2; Основна школа „Учитељ Стојан” у Темској, 1987, стр. 98, 152).

посао у сеоску школу путују локалним превозом. За оне који су тамо ипак остали, услови живота постају бољи, јер већина села добија струју, водовод, итд. У исто време, у Југославији долази до политичке либерализације, па *карактеристика* губи значај који је имала, а присуство младих сеоских учитеља и наставника на радним акцијама и у омладинској организацији током седамдесетих и осамдесетих година готово ишчезава.

Поред оних који су настојали да им учешће на радним акцијама буде прагматични потез за једнократну употребу, било је и неких који су акцијашењем стекли тако позитивну *карактеристику* да су касније направили врло успешне каријере. Некадашњи професор београдског Медицинског факултета Мирослав Ђорђевић политички се активира при крају гимназијског школовања⁷ и одлази на радну акцију Аутопут 1949. као један од руководиоца у пиротској бригади (Џунић и Панчић, 2015, стр. 97). Исте јесени уписује се на Медицински факултет. Током своје каријере обављао је различите професионалне и политичке дужности, а 1989-1990. био је и члан Председништва Социјалистичке Републике Србије (https://sr.wikipedia.org/sr/Председништво_СР_Србије приступљено 14.02.2016). Станислав Лазаревић је као ученик био члан штаба пиротског омладинског радног батаљона на акцији сече огревног дрвета на Руднику у зиму 1945. Био је на функцијама у СКОЈ-у (Савез комунистичке омладине Југославије) и омладинској организацији на свим нивоима: градском, среском, окружном, републичком и југословенском, да би касније остварио дугогодишњу дипломатску каријеру (ИАП, фонд Савеза омладине, кутије 1, 2 и 3; Војчић и сар., 2012, стр.13). Божидар Манић је као гимназијалац био члан пиротског руководства СКОЈ-а и командант пиротске средњошколске бригаде на прузи Шамац – Сарајево. Током своје каријере био је, поред осталог, потпредседник пиротске општине, члан Централног комитета Савеза комуниста Србије, директор Архива Србије, члан Извршног већа Социјалистичке Републике Србије (тадашњи назив за Владу Србије) и републички секретар за културу (ИАП, фонд Савеза омладине, кутија 1; Николић, Раденковић и Живковић, 1979, стр. 233; Војчић и сар., 2012, стр. 36). Милутин Пенчић, бригадир на прузи Шамац - Сарајево 1947, исте јесени се уписује на Пољопривредно-шумарски

⁷ Податак да се Ђорђевић јаче политички активирао тек са приближавањем уписа на факултет добио сам у одвојеним разговорима са два казивача. Један је већ поменути Данило Манић, Ђорђевићев вршњак из пиротске Гимназије, док је други две године млађи Миодраг Костић, који је са Ђорђевићем био у истој бригади на Аутопуту. Костић ми је 5. јануара 2016. рекао да се донекле изненадио када је Ђорђевића видео у бригади, јер овај пре тога није био активан у гимназијској омладинској и скојевској организацији.

факултет и већ од друге године студија постаје стипендиста САНУ. Током касније каријере био је, поред осталог, и директор Института за кукуруз у Земун Пољу и заменик председника Савезног комитета за науку и технологију (Војчић и сар., 2012, стр. 37; <http://nds.edu.rs/clanovi/338/> приступљено 28.02.2016). Илија Николић, акцијаш са пруге Брчко – Бановићи, одмах по повратку са акције уписује се на београдски Филозофски факултет где наставља рад у омладинској организацији и студира као стипендиста Министарства просвете Србије. За време ровите политичке ситуације у Цариброду (Димитровграду) настале због сукоба са Информбироом, бива послат у тај погранични град да поред посла професора у тамошњој школи обавља и функцију члана Среског комитета КПЈ. Након тога, трајно се запошљава у САНУ (Митић, 1991, стр. 124; Рајковић, 1998, стр. 332-333). Петар Козић, командант омладинске радне бригаде на изградњи пута Пирот – Висок 1947, политичку каријеру наставља као професионални секретар Месног комитета СКОЈ-а у Пироту и члан Градског комитета Партије, а затим и као руководилац пиротске организације ССРН. Године 1957. добија стипендију републичког Министарства за просвету и одлази на постдипломске студије, након чега остварује академску и политичку каријеру. Између осталог, био је и дугогодишњи декан београдског Факултета организационих наука (ИАП, фонд Савеза омладине, кутија 1; Митић, 1991, стр. 96; Војчић и сар., 2012, стр. 115). Драгослав Војчић свој политички ангажман почиње 1955. као председник омладинске организације за Велику Лукању и околна села Средњег Висока, где је био учитељ. Године 1956. је командант бригаде на изградњи локалног пута Јеловица – Широке луке, нешто касније председник Среског комитета Народне омладине и секретар Општинског одбора ССРН у Пироту. Убрзо постаје директор пиротске Гимназије, па Учитељске школе, а затим каријеру наставља у Београду, где је, поред осталог, био и декан Факултета одбране и заштите у два мандата (ИАП, фонд Савеза омладине, кутија 2; Николић и сар., 1979, стр. 233; Војчић и сар., 2012, стр. 125).

Подразумева се да је акцијашка прошлост била корисна за прављење каријере не само на републичком и савезном нивоу, већ и у локалној средини. Током целог социјалистичког периода, велики број функционера и директора били су некадашњи акцијаша. Ево неких података⁸ о носиоцима одговорних функција у Пироту у последњим годинама социјализма 1986 – 1989. Тадашњи председник Скупштине општине Мирослав Станковић био је на

⁸ Пошто се одређени људи и њихове радне акције овде помињу као примери, за већину нису наведене све акције на којима су учествовали.

Аутопуту и на акцији „Сутјеска“ 1960. као вођа чете, док је потпредседник Љиљана Златковић била на изградњи пруге Добој – Бања Лука 1951. Председник Општинског комитета Савеза комуниста Миодраг Костић био је на изградњи Новог Београда 1948. и на Аутопуту 1949, а председник пиротског ССРН Јован Тричковић на Аутопуту 1958. као секретар штаба бригаде. Начелник војног одсека (званично: Општински секретаријат за народну одбрану) Добривоје Станковић био је руководиоца бригаде на изградњи Аутопута Београд – Загреб, а начелник милиције, односно општинског СУП-а (Секретаријат унутрашњих послова) Димитрије Живковић на изградњи преосталих деоница Аутопута десетак година касније. Директор Економске школе Миливоје Поповић био је на изградњи пруга Брчко – Бановићи 1946. и Шамац – Сарајево 1947. Директор Техничке школе Љубиша Златковић био је командант бригада на изградњи пруге Брчко - Бановићи и Новог Београда 1948. Директор Млекарске школе Јован Сурланџис учесник је градње пута за Горњи Висок 1955. и акције на Сутјесци 1960. Директор Педагошке академије Видоје Миленковић био је командант бригаде на акцији пошумљавања у Средњем Високу 1964. Директор Предшколске установе „Чика Јова Змај“ Радисав Панајотовић учесник је акције на Сутјесци 1960. Директор Центра за социјални рад Никола Божић био је командант бригаде на акцији пошумљавања у Широкима лукама 1966. Уредник локалног листа „Слобода“ Томислав Панајотовић био је заменик командира чете на Аутопуту 1958. И велики број директора привредних организација били су учесници радних акција. Тако је, на пример, први човек гумарског гиганта „Тигар“ Милован Ђорђевић био командант бригаде на Аутопуту 1960; директор Индустрије боја, лакова и смола „Суко“ Томислав Тодоровић био је на Аутопуту годину дана раније, док је директор „Ангропромета“ Милорад Крстић био исте године заменик команданта у другој бригади. Директор Шумског газдинства Светислав Петровић био је на Аутопуту 1958. Акцијаши су били на челу и мањих привредних колектива: директор Рачунског центра Крста Костић, командант бригаде на изградњи Јадранске магистрале 1964, директор занатског предузећа „Будућност“ Виден Јовановић, руководиоца бригаде на Аутопуту Београд – Загреб, док је директор земљорадничке задруге у Осмакову Љубомир Ђорђевић био санитарски референт бригаде на Аутопуту 1948. Учесници радних акција су били и челни људи појединих удружења, формално невладиних организација, али у пракси везаних за државно-партијску структуру преко механизма колективног чланства у ССРН. Тако је, на пример, Драган Филиповић, секретар Савеза спортова (тада званично: Савез организација за физичку културу - СОФК), био на акцији пошумљавања у Широкима лукама 1966, док

је секретар пиротског Црвеног крста Недељко Ђорђевић био командант бригаде на прузи Добој – Бања Лука 1951 (ИАП, фонд Савеза омладине, кутије 1-5; Џунић и Панчић, 2015, стр. 69, 83, 96, 97; Војчић и сар., 2012, стр. 22, 46, 50, 54, 66-69, 77-80, 90, 96, 98, 137). Примера има још доста, али је и овај непотпуни преглед довољан да илуструје колико често је учешће на радним акцијама било део биграфије носилаца одговорних друштвених функција. Иако је за избор на положаје било неопходно поседовање и других квалитета, акцијашење сигурно није било безначајна референца, нарочито на почетку каријере.⁹

РАДНЕ АКЦИЈЕ ОД ДРУГЕ ПОЛОВИНЕ ШЕЗДЕСЕТИХ ДО УРУШАВАЊА СОЦИЈАЛИЗМА

Средином шездесетих година, грађевинска оператива у Југославији била је већ довољно ојачала и механизовала се тако да је могла самостално, без озбиљније помоћи бригадира, да гради све врсте објеката. Након завршетка изградње Аутопута 1963, у партијско-политичком врху земље било је размишљања да радне акције можда треба укинути, али омладинска руководства се са тим нису слагала. Практични реализатор већине радних акција,

⁹ На акцијама су учествовали и многи будући познати људи из културног, спортског и јавног живота. Пиротски сликар Петар Ђорђевић био је на Аутопуту и на акцијама пошумљавања у Широки луцама, а светски познати кошаркашки тренер Светислав Пешић, као ученик пиротске Економске школе, учествовао је на акцији пошумљавања у Широки луцама 1966 (Војчић и сар., 2012, стр. 137). Слично је било и у другим срединама. Познати лингвиста и члан САНУ Иван Клајн, као студент, био је бригадир на Аутопуту 1958 (Ристановић, 2014, стр. 575). Правник и члан САНУ Коста Чавошки је као средњошколац био командант бригаде из Вршца на акцији Прељина – Чачак - Ужице 1960, а као студент два пута је био на Аутопуту, 1961. и 1962 (Лалић, 2015, стр. 126, 134; Ристановић, 2014, стр. 768). Социолог Небојша Попов био је на Аутопуту 1959. и 1961. у бригади студената београдског Правног факултета, други пут као њен командант (Лалић, 2015, стр. 109, 124). И шведски премијер Улоф Палме (Olof Palme), као млад човек, био је бригадир у Југославији, на Аутопуту 1958 (Ристановић, 2014, стр. 580; <http://jadovno.com/arhiva/5-o-rudiju-supeku-ka0-0ovjeku-i-znanstveniku-1913-1993.html> приступљено 30.03.2016). Селектор фудбалске репрезентације Југославије Миљан Миљанић је као младић и акцијаш био седмоструки ударник („Најпривлачнија школа другарства“, *Акцијашке омладинске новине*, 17. јули 1979, стр. 15), док су сви чланови рок групе *Бијело дугме* учествовали на ОРА „Козара 76“ и то не као музичари већ као бригадири, а тројица су били и ударници (<http://www.vecernji.hr/zvijezde/bregovic-osjetio-se-eros-kad-su-usli-tito-i-jovanka-964254> приступљено 22.03.2016). Комплетан списак познатих јавних личности који су били акцијаша вероватно никада неће моћи бити направљен, јер је у међувремену доста докумената и архивске грађе изгубљено, али би у сваком случају био веома дугачак.

омладинска организација, декларативно амбициозно постављена као „најшири демократски фронт социјалистички опредељене младе генерације“ и „субјективна снага политичког система“ (Документи 12. конгреса ССОЈ, 1986, стр. 153) у пракси је све време била трансмисија Партије и то не тако успешна. У јавности је, поред радних акција, била препознатљива углавном по културно-забавним активностима и организовању Штафете младости, политичког ритуала у славу Јосипа Броза Тита. Омладински руководиоци су осећали да би, у случају укидања радних акција, углед њихове организације још више опао. Овде треба појаснити да се дилема о којој је реч односила на вишедневне, најчешће једномесечне радне акције на којима су њени учесници били смештени у заједничком месту боравка које се звало *насеље* и били заједно не само током рада, већ све време трајања акције. Поред таквих дужих акција насељског типа, све до краја социјализма су се организовале и једнодневне акције, с тим да су седамдесетих и осамдесетих година у њима учествовали углавном само ђаци. Омладинска организација формално је фигурирала као организатор и тих једнодневних ђачких радних акција, али је прави организатор била управа школе. О овој теми разговарао сам 10. децембра 2015. са Боривојем Митровићем, рођеним 1941, који је у првој половини шездесетих година био најпре председник омладинске организације пиротске Економске школе, а затим и председник исте на нивоу целе општине. На питање да ли је тадашње омладинско руководство имало капацитет да самостално покрене масовне једнодневне радне акције школске омладине, Митровић је децидирано одговорио да без одлучујуће подршке, боље рећи одлуке директора школа, те акције уопште не би могле бити организоване. Оне су извођене у складу са плановима управа школа, а све у координацији са општинским политичким руководством. Слична ситуација је била и двадесет пет година касније, у другој половини осамдесетих, када сам ја био на некадашњем Митровићевом месту. Због ових околности, омладинска руководства су се са много више воље концентрисала на организовање једномесечних акција насељског типа, које су, додуше, имале далеко мањи број учесника него једнодневне акције, али су по наслеђеној традицији из послератног периода и даље имале значајан углед, па је тај позитивни утисак прелазео и на њиховог организатора.

Дискусије о оправданости радних акција трајале су десетак година, све до почетка седамдесетих (Mihailović, 1985, стр. 10-14). На састанцима омладинских форума предлагало се да „економска функција радне акције (буде) материјални услов њеног постојања... а не њен основни задатак“ (Уводно излагање за седницу ОК СОС – Пирот од 27.5.1972, стр. 4, ИАП, фонд Савеза омладине, кутија 8).

На крају је пронађен одговарајући економски оквир. Наиме, уочено је да и поред великог технолошког напретка, често постоји потреба да се неки помоћни послови ипак обављају рукама или ручним алатом. Уместо да предузећа за њих ангажују класичну радну снагу, неке од тих послова су обављали бригадири, а предузеће је то плаћало радној акцији по тржишним ценама радне снаге. Од прихода које је стицала наплаћивањем обављених послова, акција је покривала трошкове исхране својих бригадира, њихову радну одећу и обућу, превоз и друге текуће трошкове. Обавеза државних органа, Републике или општине, била је да обезбеде неки државни објекат за смештај бригадира који се радној акцији уступао на привремено коришћење без накнаде. Обично су то били објекти који се за време лета, када су се акције најчешће одржавале, и онако нису користили – најчешће школе, затим поједини војни објекти ван употребе и слично. Такође, обавеза државе је била да обезбеди сталну здравствену заштиту бригадира, као и један део друштвених активности. То је решавано тако што су државни фондови¹⁰ који су финансирани културну делатност налагали културно-уметничким друштвима, позориштима, биоскопима и другим културним установама да изводе бесплатне програме за бригадире, а на сличан начин су обезбеђивани и стручни предавачи за неке образовне курсеве (инструктор за обуку возача, наставник плеса и слично).

Ипак, то што је постојао субјект који је и даље желео да организује радне акције и то што је за њих пронађен одговарајући економски оквир још увек није било довољно. Поред организатора и одговарајућих послова били су потребни и људи који хоће добровољно и бесплатно да раде. Међутим, друштвени амбијент крајем шездесетих и почетком седамдесетих у значајној мери је био различит од оног у послератном периоду. Није било више класичног револуционарног заноса, јер он и не може да постоји трајно. У послератном раздобљу обнове и изградње земље људи су били спремни на велика прегнућа у нади да ће ти напори релативно брзо довести до осетног напретка. Већ од средине педесетих, чинило се да је тако жељени бољитак заиста и дошао. Стопа привредног раста у Југославији је била једна од највиших у свету и животни стандард становништва брзо је растао. Људи се масовно запошљавају, бесплатно школују и лече. Велики број дотадашњих подстанара и досељеника са села почиње градњу породичних кућа, а они који су добили стан од друштва, граде викендице. Све је више оних из свих друштвених слојева које је раст прихода подстицао да иду на класичан годишњи одмор на море. У исто време, велики број

¹⁰ У седамдесетим и осамдесетим годинама назив за такав фонд био је *самоуправна интересна заједница*, скраћено СИЗ.

досељеника са села, без обзира на запослење у индустрији, није прекидао економску везу са родним местом и настојао је да уграби време да помогне у обради земље фамилији која је остала на селу. У таквој ситуацији, када су људи били растргнути од себе самих, могло је да се помисли да оних који би ишли на радну акцију и неће бити много.

Још један фактор битан за успех послератних радних акција почео је да се топи. Урбанизација која је закуцала на врата дотадашњих малих балканских вароши није само разграђивала дотадашње куће и улице, већ и традиционална схватања чији је сегмент била и свест о томе да једна компактна заједница може солидарном акцијом много тога да постигне сама, без чекања помоћи са стране. Нови становници града, сељаци досељеници, током својих честих одлазака до родног села преносили су на своју фамилију ту измењену свест. Убрзо се дошло до тога да је и на селу било све мање самосталних акција на изградњи путева, водовода, далеководна електричне енергије, задружних домова и слично, а све више захтева да изградњу тих објеката обавља држава. Чак и када је у њиховој изградњи било учешћа самих мештана, они су радије били склони да га одуже у форми давања новца, кроз тзв. новчани самодопринос, а не кроз бесплатни рад. И радних акција у фабрикама и установама, у почетку успешних и честих, већ од средине шездесетих година било је све мање. Учешће тзв. „фронтовских“¹¹ бригада састављених од становника средњег и старијег доба, које су заједно са омладинским бригадама градиле пруге, Аутопут, Нови Београд и друге објекте, престало је већ педесетих година. Од краја шездесетих, једино је још омладина била извођач масовнијих радних акција па је зато за њих редовно коришћен израз који је за један придев био дужи и прецизнији - *омладинска радна акција*, скраћено ОРА.

Првих двадесетак година социјалистичке Југославије, радне акције су могле да буду значајан фактор вертикалне друштвене покретљивости. На првим великим послератним акцијама значајан број бригадира, пре свега сељака, завршио је курсеве за различита, привреди потребна занимања: зидаре, тесаре, армираче, завариваче, минере, возаче итд. После завршетка акција они се и нису враћали у родни крај, већ су се одмах запошљавали у индустрији и рударству широм Југославије. Они који су се вратили и желели да се запосле у новоотвореним фабрикама у родном крају, имали су предност приликом пријема радне снаге јер су као акцијаши имали позитивну *карактеристику*. Међутим, већ од друге половине педесетих година

¹¹ Ове бригаде су се звале „фронтовске“ зато што је њихов организатор био Народни фронт, једна од већ поменутих друштвено-политичких организација.

ствари се донекле мењају и за многа радна места више нису били довољни брзински курсеви од месец-два, већ похађање редовних школа. Ситуација се још озбиљније мења од шездесетих година, када је јаче заживело самоуправљање. Партија се повукла из непосредног руковођења предузећима и установама препуштајући управљање онима који су били запослени у њима. Они су ту ситуацију, поред осталог, почели да користе за запошљавање своје деце, рођака и пријатеља. Седамдесетих и осамдесетих година, када се све више осећала незапосленост, ова појава је добила велике размере. Учешће на радним акцијама и рад у омладинској организацији, па ни чланство у Савезу комуниста, није било никаква гаранција за запослење. Много поузданије средство било је хватање „везе“ – протекције унутар фирме у којој се желело запослење. У случајевима када „веза“ није постојала, успешан метод било је давање мита директору или некоме из његове околине. У таквој ситуацији, сви они који су ишли на радне акције из калкулантских разлога да ће се због тога лакше и брже запослити, престали су да се пријављују за учешће на њима.

Крајем шездесетих и почетком седамдесетих година дошло је и до великог повлачења студената и факултетски образованих људи са радних акција и из омладинске организације. До тада, број студената, као и оних средњошколаца који су планирали да студирају, био је приличан, у сваком случају процентуално много већи од њиховог броја у укупној популацији. Примера ради наводимо податак да су за изградњу Аутопута 1958. године само од стране Савеза студената Београдског универзитета организоване 22 студентске бригаде које су тада имале по 120 бригадира, а било је и прекобројних. Треба имати на уму да је Универзитет тада још увек имао знатно мање студената него касније (Ристановић, 2014. стр. 570). И број оних који су током школовања завршавали постдипломске студије био је међу акцијашима процентуално врло велики. Неке од њих из пиротског краја већ смо споменули: Илију Николића, Миодрага Станковића, Мирослава Ђорђевића, Милутина Пенчића, Петра Козића, Драгослава Војчића, али их има још. Тако је, на пример, др Велимир Томановић, управник Центра за социолошка истраживања Института друштвених наука у Београду, као ученик гимназије био командант бригаде на изградњи пута Пирот – Височка Ржана 1954, а као студент члан Главног штаба на Аутопуту (Војчић и сар., 2012, стр. 101 и 118); др Богољуб Пејчић, професор Дефектолошког факултета, био је културно-просветни референт бригаде на Аутопуту 1959. и убрзо потом председник пиротске омладинске организације (ИАП, фонд Савеза омладине, кутија 3); др Љубомир Коцић, професор Филозофског факултета у Београду, као ученик трећег разреда пиротске Учитељске школе био

је 1961. командант бригаде на Аутопуту (Војчић и сар., 2012, стр. 81); будући професор нишког Филозофског факултета др Мирољуб Стојановић био је на истој акцији као и Коцић, али у студентској бригади; др Миомир Ивковић, професор и декан Филозофског факултета у Нишу, као учитељ у Чиниглавцима, био је секретар МК СО у Сукову, па секретар пиротске омладинске организације и руководилац бригадирског насеља на поправци пута за Висок 1965 (ИАП, фонд Савеза омладине, кутија 5; Војчић и сар., 2012, стр. 199; http://www.sao.org.rs/new_page_5.htm приступљено 14.02.2016); др Вјекослав Бутиган, директор пиротске Педагошке академије и професор Филозофског факултета у Нишу, један од уредника Пиротског зборника, као ђак Учитељске школе био је командант бригаде на локалним акцијама у Пироту 1957. и на изградњи Аутопута 1958 (Војчић и сар., 2012, стр. 67 и 110); др Ивко Јовановић, професор пиротске Педагошке академије и један од уредника Пиротског зборника, као гимназијалац учествовао је на изградњи пута за Горњи Висок 1955 (ИАП, фонд Савеза омладине, кутија 2; Војчић и сар., 2012, стр. 122); др Стеван Станковић, професор емеритус београдског Географског факултета, као ученик био је фискултурни референт бригаде на акцији у Пироту 1957 (Војчић и сар., 2012, стр. 110); магистар Драгољуб Марковић, заменик Округног јавног тужиоца у Пироту, као гимназијалац био је културно-просветни референт бригаде на изградњи пута за Горњи Висок 1955 (Војчић и сар., 2012, стр. 123); магистар Правдољуб Николић, просветни саветник и један од уредника Пиротског зборника, као ђак Учитељске школе био је бригадир на Аутопуту 1949, а крајем педесетих и председник омладинске организације у тадашњој општини Темска (Основна школа „Учитељ Стојан” у Темској, 1987, стр. 152; Војчић и сар., 2012, стр. 61), итд. Списак пиротских доктора наука и магистара, учесника радних акција и функционера омладинске организације током четрдесетих, педесетих и шездесетих година овим набрајањем није исцрпљен. У измењеним околностима седамдесетих и осамдесетих, ситуација се драстично мења. Од 1976, када пиротска омладинска организација (тада званично: Општинска конференција Савеза социјалистичке омладине Србије – Пирот, скраћено ОК ССОС – Пирот) поново почиње да сваке године шаље бригаде широм Југославије на савезне омладинске радне акције (скраћено – СОРА), па до краја акцијашења 1989, организовано је 30 таквих бригада. Од свих њихових команданата, само су двојица током свог живота завршила

факултет.¹² Слично је било и са функцијом команданта савезне омладинске радне акције каква је била, на пример, СОРА „Пирот“, организована од 1980. до 1986. Од седам команданата ове савезне акције, само један је завршио факултет. Ни у самој омладинској организацији није било другачије. Од прве половине седмдесетих па до средине осамдесетих, на месту председника ОК ССОС - Пирот узастопно се променило њих осморица од којих ниједан није завршио факултет. Будуће или већ свршене факултетлије су у посматраном периоду били тако ретко на местима команданата и председника не због тога што их је неко потискивао, већ зато што их је укупно активних у омладинској организацији било мало. Слично је било и са средњошколцима који су планирали студирање, нарочито са гимназијалцима. На изградњи пута за Висок педесетих година радиле су бригаде састављене само од ученика пиротске Гимназије, а биле су и посебне бригаде ученика Учитељске школе. И током шездесетих, када се у Високу радило на пошумљавању, број гимназијалаца у бригадама био је приличан, да би од краја шездесетих брзо опадао и таква ситуација се мање-више задржала све до краја постојања радних акција (Војчић и сар., 2012, стр. 118, 122, 173-175). Разлог за ову велику промену лежи у знатно промењеним условима за високо образовање. Оскудан број места за студирање који је наслеђен од Краљевине Југославије, комунистичка власт је многоструко увећала. Отворен је велики број нових факултета и виших школа. У време када је аутор овог рада уписивао факултет, 1979, скоро сваки свршени средњошколац могао је нешто да упише, само ако је хтео. Редовни студенти нису плаћали ни динар школарине на било ком факултету. Изграђено је и доста нових студентских домова. Многа предузећа и установе су давале стипендије, а за све оне који се нису снашли да је добију, држава је преко општина обезбеђивала врло повољне студентске кредите за скоро сваког студента. Износ кредита је био такав да је њиме могао да се плати смештај у студентском дому, храна у мензи и претплата за градски превоз. Студентима који су завршавали у року, а зависно и од просека оцена, држава је отписивала већи или мањи део кредита. Политичка *карактеристика* постала је потпуно небитна за упис на факултет или за добијање студентског дома. У таквој

---

¹² У архивским документима и осталој грађи често не пише стручна спрема команданата, а нарочито нема података да ли је неко завршио факултет после радне акције. Стицајем околности, ја сам у то време већ постао активиста пиротске омладинске организације, а на крају разматраног периода и њен председник, тако да сам лично познавао многе команданте или сам био у могућности да се и касније информишем о њиховој стручној спреми. Моја лична сазнања су извор и других података у овом раду.

ситуацији, сви они који су склони друштвеном прилагођавању нису више били ни на радним акцијама ни у омладинској организацији.

Донекле везано са претходним јесте и промена начина за прављење каријере, не само политичке, већ и професионалне. У време када се самоуправљање учврстило, Савез комуниста је у значајној мери избор руководиоца препуштао радничким саветима у предузећима и установама и претежно је само надгледао поступак. То ми је добро познато јер сам као председник ОК ССОС – Пирот, а затим и као секретар пиротског ССРН, учествовао у разматрању кадровске политике. Општинско партијско-политичко руководство директније се мешало у избор директора само великих привредних субјеката као што су „Тигар“, „Први мај“, Пиротска банка, Пољопривредно-индустријски комбинат, затим код избора директора Медицинског центра, начелника СУП-а (милиције) и још понегде. Приликом избора руководиоца у мањим и средњим предузећима и установама, углавном је само давана сагласност за предлог који је дао раднички савет тог колектива. Било је довољно да предложени кандидат буде обичан члан Савеза комуниста, макар и пасиван, а у општинама где је број чланова Савеза комуниста био процентуално мали, није била реткост да су на функције долазили и они који нису били чланови СК. Што се тиче оних руководећих функција које су ниже од директорске (разни заменици, руководиоци појединих сектора и слично), о њиховом избору одлучивало се у самом предузећу или установи, без обавезе консултације са општинским партијско-политичким руководством. Радне акције и омладинска организација престале су да буду школа за будуће руководеће кадрове. Од команданата поменутих 30 бригада, организованих од стране пиротске ОК ССОС – Пирот током седамдесетих и осамдесетих година, нико после успешно обављеног задатка није награђен неком озбиљнијом привилегијом. Евентуално је могло да се деси да неки командант бригаде који је *већ био* запослен, нарочито у непосредној производњи, брже постане пословођа или тзв. сменски мајстор, али је то и очекивано, јер је имао добру референцу успешног руковођења бригадом. Од седам команданата СОРА „Пирот“ (што је знатно одговорнија функција од команданта бригаде), само је први донекле аванзовао и после завршетка мандата команданта постављен је за директора, али у малој радној јединици пиротског стамбеног предузећа са десетак радника. Сви преостали команданти, као и њихови заменици, вратили су се на места са којих су и дошли на акцију. Они који су пре доласка на акцијашке функције били незапослени, поново су се

вратили на биро за незапослене.¹³ Пажљивији читалац ће приметити да смо нешто раније навели повећи списак функционера и директора управо из осамдесетих година који јесу били акцијаши, али су то већ били људи средњег и старијег доба чија је каријера започела у неко другачије време, педесетих и шездесетих година. За кадрове из потоњег периода, акцијашка узлазна вертикала готово да је престала да функционише. Осетивши то, амбициознији каријеристи су у широком луку заобилазили и радне акције и омладинску организацију и тражили лакше путеве за напредовање.

Због свега реченог, могло је да се помисли да неће бити великог одзива за радне акције када се поново почело са њиховим интензивнијим организовањем. Међутим, испало је другачије. Нарочито од средине седамдесетих број заинтересованих за учешће на акцијама брзо се повећавао. Почетком осамдесетих само на СОРА било је по педесетак хиљада бригадира годишње (Mihailović, 1985, стр.192). Томе треба додати и број учесника мањих акција насељског типа, републичких и општинских, који није био занемарљив. Неколико година популарност акција је била таква да сви пријављени нису могли да буду уврштени у бригаде, па је било и свађа и плача. Показало се да је поред поменутих мотива егзистенцијалне и каријеристичке природе, постојало још нешто што је младе привлачило да иду на акције и то доста јако. Зашто је значајан део омладине у том периоду заиста добровољно желео да иде на акције, иако бригадири нису више могли да очекују друштвене материјалне привилегије, а животни стандард у Југославији био такав да је велики део становништва из свих друштвених слојева могао себи да приушти летовање на мору? Уобичајен одговор на ово питање јесте да их је привлачило дружење. Међутим, овакав одговор, иако у начелу тачан, превише је уопштен и као такав недовољан. На радним акцијама се устајало у четири или пет ујутро и физички радило шест сати. Зашто би неко само због дружења устајао тако рано и озбиљно радио на летњем сунцу? И без радне акције млади су могли да се забављају на уобичајени начин као и сва друга омладина на свету – на журкама, поселима, рођенданима, излетима, заједничким летовањима, затим кроз активност у неком спортском клубу, културно-уметничком друштву и слично. Шта су радне акције имале што други облици дружења нису? Одговор је у свестраности и у начину организовања живота на радној акцији. Мало који други облик дружења може у

---

¹³ То што за ове акцијашке кадрове њихов ангажман често више није могао да буде одскачна даска за неку јачу каријеру, барем не у већој мери, никако не значи да они то нису прижељкивали, напротив. Чињеницу да је у њихово време *карактеристика* изгубила своју некадашњу важност, неки од њих су доживљавали као свој животни малер.

томе да се пореди са акцијом. Журке, излети, концерти, спортски догађаји и слично имају релативно кратко трајање, чак и када се урачуна време проведено за њихову припрему, тако да појединац само понекад може кроз њих да изрази целу своју личност. И код оних облика дружења где су млади данима заједно, као што је заједничко летовање, оно нема ону пуноћу као на акцији, јер се своди само на један животни сегмент – на забаву. За разлику од тих врста дружења, на акцији су млади били заједно и на раду и у забави, а интимни тренуци су се преплитали са извршавањем заједничких обавеза. У таквој ситуацији, млади су боље и лакше упознавали друге око себе. И не само то. Подједнако је важно што су лакше уочавали и неке, често и за њих саме, недовољно познате особине и потенцијале сопствене личности.

У односу на обичан живот, на акцијама су неки важни односи били другачије постављени, што је такође могло да буде привлачно. У бригади је свако морао физички да ради, са изузетком трасера.¹⁴ Од сваког се очекивало да ради онолико колико његова телесна грађа то омогућава, без забушавања. Радна норма је одређивана за целу бригаду, а не за појединца. У противном, несебичност појединца била би ограничена његовом телесном конституцијом коју је добио својим рођењем и на коју није могао да утиче. Када су после повратка у насеље објављивани радни резултати за тај дан, то је увек чињено за целу бригаду, а не за појединце. На акцијама где су послови били такви да је лако могло да се тачно утврди колики је радни учинак сваког појединца, на пример колико је сваки бригадир ископао рупа за пошумљавање, у жељи да се додатно подстакне радни елан код свих, дешавало се да се истакну и они најбољи појединачни радни резултати. Међутим, то никако није значило да су бригадири са таквим резултатима имали неке привилегије, нити је онима са најслабијим појединачним учинком било шта закидано. Најважније је било да се не забушава, што се лако примећивало. Сређивање и чишћење просторија, дежурство, пожарство и сличне послове бригадири су обављали солидарно по редоследу. У тзв. *друштвеним активностима* (културно-забавне приредбе, образовни курсеви, спортска надметања, идејно-политички рад) бригадир је могао да изабере могућност и да не учествује, с тим да се од оних који су били талентовани за неке од ових области очекивало да се у њих укључују и дају свој допринос укупном друштвеном животу на акцији. Генерално речено, од сваког појединца се очекивало да за

¹⁴ Трасер је популарни назив за заменика команданта бригаде за радилиште (у акцијашком речнику, радилиште је *траса*), нека врста пословође. Он је пратио квантитет и квалитет рада својих бригадира и на крају радног дана, заједно са представником инвеститора (инжењером, техничаром) или са трасером из штаба акције, утврђивао укупни радни учинак бригаде за тај дан.

добробит колектива несебично активира своје физичке и духовне потенцијале, а да заузврат добије онолико колико оптимално може да добије сваки члан колектива и ништа више од тога. Признања су била само моралне природе и додељивала су се на крају акције на састанку свих чланова једне бригаде. Постојала су два признања – *похвала* и *звање ударника* (ударничка значка). Носиоци ових признања нису имали никакве привилегије, а ако су касније ишли на неку нову акцију, „стара слава“ похваљеног или ударника није значила ништа, морали су да се доказују изнова. Горе описани односи међу бригадирима стабилизовали су се као такви седамдесетих и осамдесетих година, али су почели да се изграђују већ на првим радним акцијама. То што је на послератним акцијама било и примеса егзистенцијалног прагматизма не значи да је на њима мањкало специфичне акцијашке етике, напротив, њени темељи су постављени баш на тим акцијама.

Основна организациона форма на акцији, омладинска радна бригада – ОРБ, задње две деценије постојања радних акција имала је четрдесет - педесет бригадира. Најзначајније одлуке за бригаду доношене су на састанку коме су присуствовали сви бригадири. Из сваке бригаде су бирани делегати за скупштину смене или акције која је доносила одлуке од важности за целу акцију. Између обичних бригадира и руководиоца није постојала никаква дистанца, бригадири су и команданта бригаде и команданта целе акције ословљавали по имену и са „ти“, а никако или врло ретко „команданте“ или „Ви“. Однос између бригадира и руководиоца илустроваћемо и описом обичаја купања команданта који је често био део весела бригадиста када је њихова бригада постигла неки већи успех на радилишту или у друштвеним активностима. Бригадири би узели команданта за руке и ноге и однели га тамо где се бригадири умивају и под славинама би га потпуно намокрили. Уколико би он покушавао да то избегне, вребали су га по насељу са пуним кофама воде и на крају би га ипак окупали. Све је протицало у веселој атмосфери, а бригадири су пазили да не повреду команданта. Није било здравствених последица чак и ако се командант после „купања“ није пресвлачио, јер су се акције одвијале током летњих месеци када се одећа брзо сушила. Некада су купани и сви чланови штаба редом, па и командант целе акције.

Извесну недоумицу може да изазове то што је на акцијама употребљавана војничка терминологија - бригада, чета, командант, командир чете, штаб, постројавање, дневна заповест и слично. Тамо где има војске нема демократије, па би они који нису упознали акцију на лицу места, већ само из архивских докумената, могли да поставе питање да ли је на акцији било стварне демократије. Разлог за коришћење војне терминологије је поштовање традиције. Радне

акције су зачете још током Народноослободилачког рата, па су организационе форме тих првих радних акција биле војничке. И радне акције првих година после рата имају полувојни карактер. Након увођења самоуправљања у Југославији, већ крајем педесетих година, демократизује се и управљање на радним акцијама, што је показао Руди Супек истраживањем међу бригадистима на Аутопуту од 1958. до 1961 (Supек, 1963). Неки облици дисциплине у одређеним ситуацијама уобичајено се спроводе, нарочито ако на малом простору постоји релативно много људи и поготово ако су они млади и динамични. То што су бригаде, на пример, организовано изводиле јутарњу гимнастику или су постројене улазиле у трпезарију није било због пуког опонашања или прижељкивања војничке атмосфере, већ зато да би се неке активности ефикасније обавиле.

У табели 1 дат је списак бригада, те старосна, полна, социјална и национална структура учесника СОРА „Пирот '84“. У Историјском архиву Пирот чувају се статистички подаци из свих седам година постојања ове акције, од 1980. до 1986, и постојала је могућност да се направи збирна статистика, али то није неопходно, јер су основни статистички показатељи за све те године врло слични. За разлику од послератног периода, када су се бригаде организовале за неке конкретне радне акције и након тога су расформиране, седамдесетих и осамдесетих година бригаде под истим именом годинама су ишле на акције. Састав се мењао, с тим да је увек било нешто оних који су у бригади били и прошлих година, што је олакшавало уклапање акцијашких дебитаната. У Југославији је у то време било по неколико десетина СОРА годишње, а бригаде су сваке године мењале одредиште. Учешће неке бригаде на истој акцији, чак и после неколико година, било је релативно ретко. Сходно томе, статистички подаци који су овде дати доста добро илуструју структуру не само пиротске, већ и свих других акција у Југославији у том периоду.

Обично су биле три смене у трајању од четири недеље, а термини су прилагођени најбројнијој социјалној групи – ученицима, тачније водило се рачуна о терминима школског распуста. Прва смена је била три недеље у јуну и једну у јулу, друга је захватала највећи део јула и прве дане августа, а трећа остатак лета до краја августа. На акцијама су се смењивале бригаде из целе Југославије, што се већ на први поглед уочава из списка ОРБ у табели 1.¹⁵ Повремено су долазиле и бригаде деце наших радника из

¹⁵ У једном другом раду дат је оквирни податак да је за седам година постојања СОРА „Пирот“ на њој учествовало око 120 бригада (Војчић и сар., 2012, стр. 179). Подробнијим увидом у документацију за потребе овог рада, утврђено је да је тачан број - 136 бригада.

иностранства, што је случај и на овој акцији (бригада из Манхајма, СР Немачка, у другој смени). Било је и тзв. братских бригада које су заједнички организовале омладинске организације из различитих градова и република, какве су на датом списку ОРБ „Милан Мравље“ и ОРБ „Братство-јединство“. Национална структура учесника акције из табеле говори скоро сама за себе. Велика концентracија различитих националности, језика и култура функционисала је складно, скоро без било каквих трзавица. Национална шароликост није била само на нивоу акције, већ често и унутар самих бригада. Из статистике појединачних бригада може да се види да је, на пример, у ОРБ „Црвена Трешњевка“ из Загреба било 22 Хрвата, 9 Југословена, 8 Срба, 4 Муслимана, 2 Словенца и 1 Црногорац. Релативно велики број бригадира који су се изјаснили као Југословени такође сведочи о осећају заједништва који је постојао не само на акцијама већ и у друштву уопште.

На овом месту треба казати једну важну напомену. Без обзира што се у разним написима оправдано помиње велики значај складног живота младих различитих националности и култура на СОРА, то не умањује значај оних акција локалног типа, на којима је радио мањи број бригадира, претежно из локалне средине. Примера ради, у пиротском крају неколико деценија су организоване локалне акције насељског типа у трајању од месец дана. Најпре се углавном радио пут за Висок, док су после 1960. то углавном биле акције на пошумљавању, такође у Високу. На њима је обично радила једна, повремено и две бригаде, састављене од омладине из пиротског краја. То што у тим бригадама није био шаролик национални састав као на савезним акцијама не значи да су оне *a priori* имале мањи васпитни значај. Локалне акције су биле прилика да се боље упознају и они који су живели у истом месту и можда се чак и познавали, али само површно, јер су припадали различитим друштвеним слојевима који су живели више једни *пored* других, него једни *са* другима.

Табела 1 Структура учесника СОРА „Пирот ’84“
Table 1 The structure of the participants of SORA (Federal Voluntary Youth Work) „Pirrot ’84“

(Подаци из Извештаја о активностима на СОРА „Пирот ’84“, Историјски архив Пирот, фонд Савеза омладине, документи СОРА „Пирот ’84“)

а) Списак бригада

Прва смена	Друга смена
1. ОРБ „Браћа Стаменковић“, Београд, СР ¹⁶ Србија	1. ОРБ „Паја Маргановић“, Нови Пазар, СР Србија
2. ОРБ „Даруварски партизански одред“, Дарувар, СР Хрватска	2. ОРБ „10. октобар“, Ливно, СР БиХ
3. ОРБ „Герас Цунев“, Струмица, СР Македонија	3. ОРБ „Георгије Јакшић“, Лозница, СР Србија
4. ОРБ „Миленко Веркић Неша“, Пећинци, СР Србија – САП Војводина	4. ОРБ „Иван Морђин Црни“, Дубровник, СР Хрватска
5. ОРБ „Милан Мравље“, Љубљана, СР Словенија и Зеница, СР БиХ	5. ОРБ „Ђердап“, Кладово, СР Србија
6. ОРБ „Црвена застава“, Крагујевац, СР Србија	6. ОРБ „Братство јединство“, Бијело Поље, СР Црна Гора и Љубљана, СР Словенија
7. ОРБ „Рамиз Садику“, Србица, СР Србија – САП Косово	7. ОРБ „Вељко Влаховић“, Нови Сад, СР Србија – САП Војводина
	8. ОРБ „Иво Лола Рибар“, Манхајм, Савезна Република Немачка

Трећа смена

1. ОРБ „Лола – Железник“, Београд, СР Србија
2. ОРБ „Црвена Трешњевка“, Загреб, СР Хрватска
3. ОРБ „Стеван Чоловић“, Ариље, СР Србија
4. ОРБ „Олга Бан“, Пазин, СР Хрватска
5. ОРБ „Џемал Биједић“, Крешево, СР БиХ
6. ОРБ „Попински борци“, Врњачка Бања, СР Србија
7. ОРБ „Ђуро Салај“, Валпово, СР Хрватска

Укупан број бригада у све три смене: 1008

б) Национална структура бригада

Црно-горци	Хрвати	Македонци	Муслимани	Словенци	Срби	Албанци	Бугари	Мађари	Роми	Југословени	Странци
38	121	50	132	36	402	52	5	19	7	144	2
3,8%	12%	5%	13,1%	3,6%	39,9%	5,2%	0,5%	1,9%	0,7%	14,3%	0,2%

¹⁶ СР је скраћеница од Социјалистичка Република, а САП од Социјалистичка Аутономна Покрајина.

в) Социјална¹⁷ и полна структура

Пионири	Запослени	Студенти	Ученици	Омладина са села	Незапослени	Жене
89	343	53	475	34	14	178
8,8%	34%	5,6%	47,1%	3,4%	1,4%	17,7%

г) Старосна структура (по годинама старости)

Испод 14	14	15	16-17	18-19	20-24	25-27	27 и више
83	45	118	252	144	171	133	62
8,2%	4,5%	11,7%	25%	14,3%	17%	13,2%	6,2%

Просек старости 18,9 година

Из социјалне и старосне структуре види се да су најбројнији били средњошколци. С обзиром да су акције тих година имале не само економски, већ наглашено и васпитни значај, велико учешће средњошколаца није било само очекивано, већ и пожељно. Други по бројности су радници, при чему се ту није мислило само на раднике из непосредне производње, већ на све запослене, дакле и службенике. Поред тога што их је било у свим општинским бригадама, постојале су и посебне бригаде организоване од ССО одређених, пре свега великих и јаких предузећа. Те бригаде су се и препознавале по томе што су носиле име свог предузећа. У списку из табеле таква је, на пример, ОРБ „Црвена застава“ из Крагујевца. Руководства акција су волела долазак таквих бригада јер су их чинили нешто старији бригадири, уз то навикли на рад, па су обично имале највећи радни учинак. Међутим, гледано са општедруштвеног становишта, учешће запослених на акцијама није стварало нову економску вредност. Наиме, запослени акцијаши су од фирме тражили и добијали плату за време боравка на акцији, иако уопште нису били на свом радном месту – тзв. плаћено одсуство. Тако се

¹⁷ Класификација, преузета из изворног архивског документа, није методолошки доследна. Омладинац са села може да буде не само пољопривредник (што се овде изгледа подразумева, али не каже), већ и запослен, студент или ученик. Такође, пионир је у исто време и ученик. Званично су за пионире сматрани основци до седмог разреда, али је питање да ли је то увек знао онај који је попуњавао анкету. Такође треба напоменути да у свим бројчаним подацима у изворном документу има грешака у збировима којима је тешко ући у траг, јер се надовезују један на други. Грешке су се вероватно јављале и зато што су статистички подаци предавани на почетку смене, а дешавало се да понеки бригадир дође у бригаду нешто касније или да оде из ње пре завршетка смене. Повољна је околност што су грешке углавном у границама од једног процента.

њихов рад на акцији, коликогод да је био и добровољан и натпросечан, суштински потирао платом коју су добијали од фирме. Треба рећи да у послератним годинама, када су економски ефекти радних акција били у првом плану, такве чисто радничке бригаде или нису уопште организоване или су биле врло ретке. Скроман број студената већ је коментарисан у овом раду. Младих са села није било много јер је у летњем периоду, када су се акције одржавале, било највише посла у пољопривреди. Незапослени су били утучени због свог незавидног друштвеног положаја и нису имали велику вољу да иду на акције.

Жене су од почетка биле на радним акцијама и њихово учествовање на њима било је део убрзане женске еманципације у социјалистичком периоду. На првим послератним акцијама девојке су се често први пут одвајале од куће, први пут облачиле панталоне, не само дугачке већ и кратке, обављале руководеће функције у бригадама и на акцијама у целини. Процент девојака из табеле 1 је мање-више уобичајен за све време постојања радних акција. Мање девојака имале су бригаде из мањих и патријархалних средина, а више из развијенијих крајева. Већем учешћу девојака није ишло у прилог и то што је на акцијама био доста изражен такмичарски дух између бригада, па и својеврсна трка за признањима која је код неких бригада била предимензионирана. Организатори таквих бригада нису били расположени да имају већи број девојака јер би то, због њиховог слабијег учинка на физичким пословима, умањило могућност да бригада конкурише за највиша признања. На састанцима омладинских форума се говорило да бригаде које немају барем 20% девојака не би требало да добијају највиша бригадна признања, али то није дало већи ефекат. Било је и врло ретких, али занимљивих покушаја да се направе бригаде само од девојака, каква је била ОРБ „Војислав Вучковић“, састављена претежно од студенткиња једине пиротске више школе – Педагошке академије за образовање васпитача. Иако је учешће ове бригаде на СОРА „Морава ’77“ било веома добро прихваћено у штампи и широј јавности уопште, то је била и једина година када је она организована као чисто женска бригада. Процењено је да би се наредних година теже нашла акција која би прихватила бригаду чији радни учинак не би био велики, а постојао је и разлог међу самим бригадиркама. Иако је процес еманципације жена у том периоду био већ прилично одмакао, наслаге патријархалне свести у главама бригадирки су и даље биле велике, па је уочено да је руководство ове бригаде, које су такође чиниле искључиво девојке, имало озбиљне проблеме да успостави дисциплину - као да су бригадирке више волеле да им руководе мушкарци (Војчић и сар., 2012, стр. 172-173).

За потпуно разумевање радних акција у социјалистичкој Југославији неопходно је разматрање присуства идеологије на њима. Акције су покренуте непосредно после Другог светског рата, када је успостављен тоталитарни систем по совјетском узору, у коме је владајућа идеологија настојала да прожме све делове друштва. Кроз политичку наставу и деловање на радним акцијама интензивно се настојало да њени учесници упознају и прихвате социјалистичку (комунистичку) идеологију. Како се током времена југословенски социјалистички систем либерализовао, тако је и идеолошки притисак попуштао свуда, па и на радним акцијама. У периоду велике обнове омладинских радних акција седамдесетих и осамдесетих година, идеолошко деловање, које се звало *идејно-политички рад*, било је само један и то не доминантни део друштвених активности на акцији, уз класично информисање, културно-забавне, образовне¹⁸ и спортске активности. Ову област сам добро упознао као акцијаш јер сам на СОРА „Подриње – Колубара ’78“ у Ваљеву био референт управо за идејно-политички рад пиротске ОРБ „Милентије Поповић“, а на СОРА „Београд ’79“ - координатор свих друштвених активности ОРБ „Предраг Костић“ – Пирот. Идејно-политички рад се одвијао кроз трибине, округле столове и предавања која су се често називала *политичком школом*, затим кроз издавање идеолошких билтена и идеолошких зидних новина, те припрему идеолошких емисија преко локалног разгласа у насељу. Паралелно с тим, постојали су билтени, зидне и фотонивине, емисије преко разгласа и предавања која нису била идеолошке природе и која су била бројнија од оних идеолошких. Програм идејно-политичког рада на акцијама није се битније разликовао од тема које су обрађиване на политичким школама које

¹⁸ На послератним акцијама, поред већ поменутих курсева за тада тражена производна занимања, образовне активности су се састојале и од описмењавања тада значајног броја неписмених као и здравственог просвећивања. За образовање схваћено у ширем смислу, било је и те како значајно и то што су се многи бригадири на акцији први пут упознали са неким културним достигнућима, можда први пут прали зубе четкицом и пастом за зубе, први пут видели костим за купање, возили мопед или слушали концерт озбиљне или цез музике, многи први пут гледали позоришну представу, научили да играју валцер и танго, итд. У измењеним условима седамдесетих и осамдесетих година, када су на акције пристигле неке нове, знатно образованије генерације, образовне активности су биле у функцији упознавања заинтересованих бригадира са неким популарним вештинама и хобијима. Најчешће су организовани фото-кино и видео-курс, радио-курс, плесна школа, курсеви за обуку спортских судија, курс сито-штампе, обука управљања возилом А и Б категорије, курсеви за фризере, младе новинаре, итд. Настојало се да се излази у сусрет свему оном што је било модерно. Тако је, на пример, осамдесетих година на многим акцијама радила и школа компјутера, чија је масовна употреба тада била још у зачетку.

су похађали омладински активисти у свом сталном месту боравка. Примера ради, наводимо теме које су обрађиване на СОРА „Пирот“:

- Настанак, развој и задаци ССО
- Основна организација ССО као основни облик организовања младих
- Друштвене организације – колективни чланови ССО
- Информисање у ССО
- Народноослободилачка борба и социјалистичка револуција
- Историјски развој КПЈ – СКЈ
- Основне моралне вредности социјалистичког друштва
- Самоуправљање и антисамоуправне тенденције у нашем друштву
- Актуелни међународни догађаји и положај СФРЈ
- Девиијантне појаве код младих и улога ССО у сузбијању истих
- Узроци и облици испољавања национализма
- Млади и религија, итд.

Теме су повремено иновиране или су додаване нове када је процењивано да су актуелне. Тако је, на пример, у години Титове смрти, 1980, била и тема о његовом животу и делу, неколико година касније, када је Југославија ушла у озбиљну економску кризу, убачена је тема о циљевима и задацима тзв. економске стабилизације, актуализована је и тема учешћа девојака на ОРА, итд. (Извештаји о активностима на СОРА „Пирот“, ИАП, фонд Савеза омладине, укоричени документи за сваку годину понаособ од 1980. до 1986). Сличне теме биле су и на акцијама на којима сам учествовао седамдесетих година, као и на акцијама у другој половини осамдесетих које сам посећивао као председник ОК ССОС Пирот. Треба рећи да присуство поменутих облицима идејно-политичког рада седамдесетих и осамдесетих година заиста није било обавезно. У сваком случају, теза која се понекад може чути да су радне акције служиле за „идеолошко испирање мозга омладине“ врло је једнострана и као таква нетачна, вероватно узрокована антикомунистичком острашћеношћу или незнањем оних који је изговарају. Многи бригадири су интимно сматрали да за њих идејно-политичко образовање можда и није баш неопходно јер су се самим чином добровољног пријављивања за акцију ваћ на неки начин позитивно изјаснили о постојећем политичком систему и идеологији. Ипак су прихватили и ову сферу акцијашког живота, између осталог и због снажног такмичарског духа који је владао на акцијама. Наиме, бригаде нису настојале да буду што боље или најбоље само на радилишту, већ су се такмичиле између себе и у припреми културно-забавног живота, на спортском пољу, у похађању различитих образовних курсева, па и у организацији идејно-политичког рада. Све активности су се бодовале за коначни пласман између бригада, па су бригадири, због жеље да помогну

својој бригади колико год је то било могуће, прихватили и да оду на неко политичко предавање на коме су дремуцкали или су учествовали у припреми идеолошког билтена, зидних новина или радио-емисије, не удубљујући се превише у њихов садржај. Билтени, зидне новине и радио-емисије практично су припремане још пре акције, а на њој су само умножене, постављене односно емитоване. Због врло згуснутог акцијашког дана препуног активности често се није стизало да се реализују сва предавања на политичкој школи. Идеолошке билтене и зидне новине скоро нико није читао. Једини који су се мало више интересовали за њих јесу штабови других бригада и то из врло прагматичних разлога – чували су те туђе билтене до неке наредне акције и онда их преписивали од *а* до *ш*, скраћујући тако себи посао. Ово преписивање се толерисало а и није падало у очи јер се врло ретко дешавало да две бригаде буду поново заједно на некој акцији и наредне године.

Чланови Савеза комуниста на акцијама седамдесетих и осамдесетих година били су организовани у активе СК по бригадама и на нивоу насеља. На СОРА „Пирот ’84“, чија је структура приказана у табели 1, било је 194 члана СК или 19,2%. Већи број чланова Партије имале су бригаде са старијом старосном структуром, нарочито оне које су организовале омладинске организације појединих предузећа. Тако, на пример, од бригада из табеле 1, ОРБ „Црвена застава“ имала је 26 чланова СК, а ОРБ „Лола – Железник“ чак 30. Мање чланова СК имале су бригаде са млађим саставом или бригаде које су долазиле из средина у којима је број чланова Партије био релативно мали у укупном становништву – у бригадама из Врњачке Бање и Љубљане било је четири члана СК, у оној из Пазина – три, у струмичкој и лозничкој бригади – два, а у даруварској – само један (Извештај о активностима на СОРА „Пирот ’84“, Историјски архив Пирот, фонд Савеза омладине, документи СОРА „Пирот ’84“). Број чланова Партије ни у ком случају, сам по себи, није утицао на рангирање бригада, већ су за то одлучујући били резултати на радилишту и у друштвеним активностима. Деловање актива састојало се од држања неколико састанака током трајања акције на којима су разматрана најактуелнија питања рада и живота бригадира. Подразумевало се да чланови СК треба да дају максималан допринос и на радилишту и у друштвеним активностима.

Поред разних облика идејно-политичког рада, идеологизација је била присутна и на друге начине. Већина назива бригада била је везана за комунистички и партизански покрет и његове истакнуте представнике (видети табелу 1). Бригаде су носиле Титове слике, а бригадири амблеме и беџеве с његовим ликом. На свечаностима, акцијаши су узвикивали политичке пароле. Онај ко је учествовао на

ОРА зна да је то био само идеолошки фолклор и да је на акцији бујао разноврстан живот у коме идеолошко није било примарно. Сви позитивни ефекти радних акција постојали би и да је та идеолошка љуштура у једном тренутку изостављена, али то се није догодило. Иако се југословенски социјализам знатно либерализовао у односу на свој тоталитарни почетак, то није доследно изведено до краја.

Ипак, везаност за идеологију једног система који се урушио није једини разлог гашења радних акција. Раније је указано на суштинску чињеницу да су се односи међу акцијашима базирали на принципу солидарности. Током највећег дела трајања социјализма, принцип солидарности био је снажно присутан и у целом друштву. Међутим, када је социјалистички систем ушао у дубоку економску кризу, средином осамдесетих година, тај основни принцип су у пракси почели да напуштају они који су требали да буду носиоци социјализма – самоуправљачи у предузећима и установама. У условима економске кризе и све веће незапослености, запослени су користили самоуправна права тако да у своја предузећа и установе примају, пре свега, своју децу, рођаке и пријатеље, независно од стручне спреме и било којих других објективних параметара. У све већој армији незапослених доминирали су млади људи. Огорчени због недоследности у запошљавању и гашења принципа солидарности, радије су се одлучивали да седе код куће, него да иду на радне акције. Додуше, највећи број бригадира у том периоду имао је мање од 19 година (табела 1), дакле ђаци који још увек нису тражили запослење, али су и они јасно осећали атмосферу у свом окружењу. Уместо солидарности, све јачи је био егоизам. Као последњи председник ОК ССОС - Пирот у времену 1987-90 (што су и последње године постојања радних акција), суочио сам се са све слабијим одзивом за учешће на њима. Такође ми је одмах пало у очи да је међу пријављенима врло мало оних који потичу из виших друштвених слојева. У првом делу овог рада наведен је подужи списак пиротских политичких функционера, директора и других особа на одговорним положајима из тог периода који су, као млади људи, били акцијаши. Међутим, ниједно њихово дете није се пријавило за радну акцију. У таквој њиховој оријентацији сигурно је било и утицаја родитеља – некадашњих акцијаша. Идентично је било и са децом факултетски образованих људи, у младости такође акцијаша, који су, поред политичара и директора, чинили тадашњу друштвену елиту, не само по основу стручне спреме, већ и по висини прихода. Није то била никаква изолована пиротска специфичност. На 11. конгресу ССО Србије 1986. констатовано је да већина тадашњих бригадира потиче из сиромашнијих слојева

друштва (Једанаести конгрес Савеза социјалистичке омладине Србије: документи, 1986, стр. 90).

ДОБРОВОЉНЕ РАДНЕ АКТИВНОСТИ У ОБНОВЉЕНОМ КАПИТАЛИЗМУ – РАДНЕ АКЦИЈЕ И РАДНИ КАМПОВИ

Поновним успостављањем капитализма, егоистична филозофија, која је била у успону већ у последњим годинама социјализма, постаје још доминантнија и продире у све друштвене слојеве, па људе на солидарну акцију често не могу да подстакну ни природне непогоде. Навешћемо пример понашање становника села Крупац за време вишедневног великог пожара који је 2007. захватио његов атар и приближавао се селу. Мештанин Игор Ракић, рођен 1989, у разговору вођеном 22.12.2015. рекао је да се свега 20-30 од око хиљаду и по становника Крупца укључило у гашење пожара и помагало професионалним ватрогасцима, без обзира на све апеле месне заједнице. Дим се данима увлачио у плућа мештана и штипао их за очи, али је већина више волела да седи испред локалне продавнице, пије пиво и гледа у небо очекујући да дође руски авион или војни хеликоптери и угасе пожар.

Урушавањем социјализма тихо су се угасиле и радне акције. Добровољне радне активности које су, у врло скромном обиму, организоване у времену које је следило, углавном су имале форму тзв. омладинских радних кампова (често се користи и израз волонтерски кампови). То је облик добровољног рада који је на Западу постојао деценијама. На камповима се окупља много мање младих него на некадашњим ОРА у Југославији, највише неколико десетина на једном кампу, а нема ни друштвених активности у оним формама као на некадашњим југословенским ОРА, већ се слободно време обично проводи у разговору и различитим врстама забаве. Савез социјалистичке омладине у некадашњој Југославији сарађивао је са организаторима радних кампова на Западу, па је и подстицао југословенску омладину да се за њих пријављује. Из Председништва Конференције ССО Југославије слате су брошуре у општинске омладинске организације у којима су детаљно описивани повољни начини да се иде на радне кампове у западноевропске земље (Predsedništvo K SSOJ, Komisija za dobrovoljne radne aktivnosti, 1989). Међутим, тадашње омладинце које смо упознавали са садржајем ових брошура опис тих кампова уопште није импресионирао, јер су скоро једнодушно закључивали да такви облици ангажовања младих, коликогод били симпатични, далеко заостају за југословенским радним акцијама по могућностима које

пружају омладини да провери своје радне, креативне и организационе потенцијале.

Најпознатији домаћи организатори радних кампова су Млади истраживачи Србије. У сарадњи са другим партнерским организацијама, удружењима и невладиним организацијама, они су у Србији 2015. организовали 30 волонтерских радних кампова, од којих је само на два било више од 15 учесника („Počelo prijavljivanje na 30 međunarodnih volonterskih kampova u Srbiji – Lista kampova“, <http://www.mis.org.rs/vss/pages/sr/naslovna.php> приступљено 21.02.2016). Мањи број учесника ипак није најважнија разлика радних кампова у односу на радне акције, већ је то чињеница да се на камповима знатно мање ради него на акцијама. Тако је не само на камповима у Србији, већ свуда у свету, што се јасно види из извештаја српских волонтера који су ишли на кампове у иностранство, а доступни су на сајту Младих истраживача Србије. Ти извештаји су препуни класичних туристичких утисака, док се рад помиње овлаш и скоро редовно се третира као фасада, изговор, нужно зло, док је главна ствар провод. Тако, на пример, неки Бошко, који рад назива „физикалисањем“, овако описује реновирање неког објекта у Белгији: „Prvih par dana smo `renovirali` svoju odeću, tj. nisu se krećili zidovi već osoba/e pored tebe!... A kada bi nam (se) dosadilo, jednostavno nismo radili... “ И Милена и Хелена из Сремске Митровице причају нешто слично за камп у Француској: „Svi smo se ... otimali za farbanje, ali smo više farbali jedni druge nego ogradu“, док извесни Марко из Ниша овако описује рад на сређивању парка на неком кампу у Украјини: „Radno vreme je bilo od 10 do 14. Međutim, već drugog dana, počinjali smo u 11, jer nas mrzi da po vrućini počinjemo bilo šta, a završavali oko 12. Mada, kobajagi, radili smo mi, ali gde je park tu su i klupe, pa se sedne i – tako...“ Поред ових утисака са радних кампова на почетку 21. века, на истом сајту је постављен и извештај Првослава Вучковића о његовом учешћу на камповима у Француској и Холандији 1969. и 1971, из кога се види да се и тада на камповима мало радило. Првослав пише: „Tempo rada je bio izrazito slab, pretvarajući se vrlo često u sedeljke ili čak spavanje na radilištu... Kućni red... se...nije poštovao, tako da se dešavalo da se i po nekoliko sati kasni na posao.“ („Berenova letnja priča“, стр. 2; „Milena i Helena u Francuskoj“, стр. 1; „Украјина“, стр. 4; „Izveštaj sa kampa CONC FR i SIW NL“, стр. 27; <http://www.mis.org.rs/vss/pages/sr/volonterski-program/iskustva.php> приступљено 21.02.2016). Како јавност и сами волонтери доживљавају волонтерске кампове језгровито илуструје садржај и наслов чланка *Вечерњих новости* од 4. априла 2015. који гласи: „Radni kampovi: Džabe provod uz malo rada“ (<http://www.novosti.rs/vesti/turizam.90.html%3A541618-Radni-kampovi-Dzabe-provod-uz-malo-rada> приступљено 14.02.2016). Из

(не)рада на *радним* камповима произилази да су они, за разлику од радних акција, у покривању својих трошкова много зависнији од донатора. У Србији је главни донатор држава. У 2015, за финансирање поменутих 30 волонтерских радних кампова са укупно неколико стотина учесника, Министарство омладине и спорта Републике Србије дало је три милиона динара (<http://www.mis.org.rs/vss/pages/sr/naslovna.php> приступљено 21.02.2016). Ако је већ тако, логично се намеће идеја да би држава могла да буде и непосредни организатор радних (волонтерских) кампова. У Србији се то још није десило, али јесте са неким, донекле сличним, садржајима који су у свом називу такође имали реч *камп*. Године 2002, ондашњи премијер Зоран Ђинђић најавио је да ће тог лета на камповима са едукативним, креативним и рекреативним садржајима бити места за 30.000 средњошколаца („Kampovi će biti kao na Zapadu“, *Blic*, 03. јули 2002, <http://www.blic.rs/vesti/drustvo/kampovi-ce-biti-kao-na-zapadu/2z9p1hr> приступљено 14.02.2016). Конзервативне снаге, почев од неких просветних радника па до цркве, негативно су реаговале на овај потез Владе. У саопштењу свог Синода, Српска православна црква је искористила појединачне бенигне пропусте у организацији неких од ових кампова да оштро нападне саму идеју њиховог покретања („SPC osuđuje Ministarstvo prosvete“, *Vesti B92*, 1. septembar 2002, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2002&mm=09&dd=01&nav_category=12&nav_id=68806 приступљено 14.02.2016). После престанка организације оваквих кампова од стране Министарства, нека предузећа (агенције) почеле су да организују активности које се такође називају *камп*, с тим да родитељи који желе да њихова деца иду тамо, морају да плате као и за било коју другу услугу. Иако се ради о забави за новац, на сајту једне од агенција стоји да се оно што они називају *камп* „спроводи по програму који је подржан од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја“ (<http://superkamp.rs/index.php/letnji-kamp> приступљено 14.02.2016).

Лако се запажа да је код свих ових различитих *кампова* примарна забава, а рада нема или је споредан и то се сматра као позитивна чињеница. Такав приступ раду као нужном злу је сасвим другачији од онога какав су имали бригадири на радним акцијама у социјалистичкој Југославији, на којима се радило неупоредиво озбиљније и са великом вољом. У време огромног напретка технике, када машине у многим областима успешно замењују људски рад, прича о акцијама где се ради физички може да се учини анахрона. Зар људи нису вековима маштали да се отарасе физичког рада? То јесте тачно ако се мисли на рад као егзистенцијалну нужност, као отуђени рад. Међутим, физички рад као део човекове дубоке потребе да преображава свет око себе, опстаје и онда када он за

некога није егзистенцијална нужност. Дobar пример за то јесте начин живота на *викендицама* (кућама за одмор). Њих су до сада, по правилу, градили најчешће материјално боље стојећи људи који се у друштвеној подели рада не баве физичким радом. Око викендица обично постоји башта, повртњак и мали воћњак. Иако скоро сви њихови власници лако могу да плате баштована, они ипак поменути башту и воћњак углавном обрађују сами, ручним алатом. Неретко се дешава да су и неке мање грађевинске подухвате или прављење столарије изводили сами, иако су били у могућности да и те послове релативно лако плате другим извођачима. Задовољство да су нешто направили сопственим рукама било им је значајније, без обзира што резултати таквог њиховог рада понекад и нису баш врхунски. У својој књизи о радним акцијама, Руди Супек каже:

Iako se neposredni dodir čovjeka u naporu sa zemljom i uopće s prirodnim elementima može nekome činiti primitivan, meni se čini da i on pripada onoj neophodnoj širini na kojoj se izgrađuje čovjekov životni horizont... Činjenica je da idemo u susret sve više automatiziranoj i specijalistički rascjepkanoj civilizaciji, pa će baš takav rad postati važno sredstvo osmišljavanja čovjekova života (Supsek, 1963, стр. 33).

АНКЕТА О РАДНИМ АКЦИЈАМА МЕЂУ СРЕДЊОШКОЛЦИМА, МОГУЋНОСТИ ПРАКТИЧНОГ ОБНАВЉАЊА АКЦИЈА

Да ли је могуће да се поново организују омладинске радне акције у неком озбиљнијем обиму? Да бих проверио расположење за учешће на њима, последње недеље фебруара 2016. спровео сам анкетирање средњошколаца у Пироту. Боље би било да је анкетирање спроведено у више градова и села Србије, али би реализација тог подухвата била неупоредиво компликованија. Повољна је околност што Пирот није нити велеград, нити неко заостало провинцијско место, већ просечан србијански град по већини параметара, тако да резултати анкете могу да буду валидни и шире од територије пиротске општине. Анкета је обављена у Техничкој школи, коју сам изабрао зато што је највећа школа у граду и у односу на друге пиротске средње школе има најширу лепезу образовних профила, социјалног порекла ученика и њихових животних амбиција. Ту се стичу знања и за производна занимања, али се припрема и за студије на неким од најпопуларнијих факултета. Никако није безначајна и чињеница да је управа школе и

њен колектив био посвећен успеху ове анкете.¹⁹ Ђаци су писаним путем одговарали на питања из анкете на часу разредног старешине или на почетку неког другог часа. Одмах им је речено да је анкета анонимна. Лист са питањима добијали су непосредно пре анкетирања и предавали га педагогу или мени одмах по завршетку, на истом часу. Личним присуством сам се уверио у озбиљан приступ ђака током анкетирања. Од укупно 683 ученика школе, анкетирано је 308 или 45,1%. Водило се рачуна да буду заступљени различити образовни профили, као и различита годишта, с тим да је намерно одабрано нешто више испитаника из завршног, четвртог разреда, због претпоставке да су најзрелији. У даљем тексту дати су резултати анкете. Због лакшег разликовања, изворни текст анкете и бројчани резултати штампани су ситнијим, а коментари и закључци између њих стандардним словима.

У некадашњој Југославији организоване су омладинске радне акције. Омладина је радила на изградњи путева, пруга, хидроцентра, фабрика, на изградњи разних објеката инфраструктуре: водовода, телефона, струје, затим на пошумљавању голети, итд. То су били физички радови. Поред једнодневних акција, биле су доста честе и дуже акције, најчешће у трајању од месец дана, организоване претежно у току лета. Учесници акција нису добијали никакву новчану накнаду, а били су им обезбеђени смештај, исхрана, одећа, превоз, као и основни предуслови за друштвене, културно-забавне и спортске активности. Основна група младих која је радила на тим акцијама звала се омладинска радна бригада и имала је обично од 40 до 120 чланова, који су се звали бригадири или акцијаша. Радним акцијама и радним бригадама комплетно су руководили млади људи. (У то време, старост од 27 година била је обично граница до које се сматрало да је неко омладинац.) Најчешће је неколико бригада из различитих градова било смештено у једном акцијашком насељу – то су некад биле монтажне бараке, а често су и школске зграде прилагођаване за смештај акцијаша, с обзиром да за време летњег распуста нису коришћене за наставу.

1. Оцени твоја досадашња сазнања о некадашњим радним акцијама у Југославији заокруживањем једног од понуђених одговора:

а) о радним акцијама сам знао/знала врло мало	б) знао/знала сам понешто	в) већ од раније знам доста о радним акцијама
101	161	46

Резултати показују да испитаници, генерално, мало знају о радним акцијама.

2. Ко ти је дао највише информација о акцијама? Заокружи један од понуђених одговора:

а) старији рођаци и други старији људи	б) школа	в) средства информисања	г) вршњаци	д) нико
187	21	68	4	28

¹⁹ Захваљујем директору пиротске Техничке школе Аци Божићу што је без двоумљења одобрио да се анкета обави, педагогу Братиславу Димитријевићу зато што је ушао у свако одељење у којем се обављало анкетирање, као и разредним старешинама, професорима и ученицима школе који су својим коректним приступом дали допринос реализацији анкете.

током летњег распуста“ (два испитаника). „Имам своје обавезе.“ „Нисам ја за те ствари. Свака част тим људима, али ја се ту не проналазим.“ „У данашње време то нема никаквог смисла.“ „Мислим да то не би било као некад“ (овај испитаник је уједно заокружио и одговор да не би радио бесплатно). „Радим приватно сваки дан.“ „Лењ сам.“ „Не бих ишао зато што се не исплати.“

5. Заокружи твоје годиште: 2001(6) 2000 (56) 1999 (72) 1998 (67) 1997 (104) 1996 (3)

Подаци о годишту тражени су да би се приликом анализе анкете укрстили са другим подацима, нарочито са одговорима на треће и осмо питање, који се односе на жељу за учешће на акцијама и ставове о њиховој организацији. То је и урађено, али нека чвршћа корелација између укрштених података није уочена.

6. Заокружи твој пол: мушки 238 женски 70

Процент девојака испитаница је 22,7%, што приближно одговара полној структури учесника некадашњих ОРА. Од 70 анкетираних девојака само се 8 изјаснило да не би ишло на акцију, што је повољнији однос него код збира свих анкетираних. Међутим, из наредних одговора ће се видети да би девојке имале много више проблема од стране родитеља да их пусте на акцију.

7. По твом мишљењу, зашто су млади масовно учествовали на некадашњим радним акцијама? Заокружи један од понуђених одговора. Уколико сматраш да има још неки одговор који није написан, допиши га на цртама десно.

а) млади су хтели да дају свој допринос бржем развоју земље	б) млади су желели да се упознају и друже	в) млади су били изманипулисани од тадашње власти	г) _____
166	123	28	_____

Испитаници су се углавном одлучивали за прва два понуђена одговора, дајући извесну предност првом. Иако је јасно речено да треба заокружити само један одговор, двадесетак испитаника је заокружило први и други заједно, што значи не само да су били у дилеми, већ и да сматрају да ова два одговора између себе нису противуречна. Занимљив је и податак да је релативно мало, само 9,1%, заокружило трећу опцију да сматра како су некадашњи акцијаши били политички изманипулисани, нарочито у светлу чињенице да су у првих десетак година обновљеног капитализма млади у већем проценту били заступници мишљења да српско друштво стагнира јер у њему и даље има доста остатака „комунизма“. Међутим, већ од средине прве деценије 21. века и суочавања са свим особеностима капитализма, значајан део србијанског јавног мњења, па и омладине, има избалансиранији однос према некадашњим тековинама социјализма, што се на неки начин види и из ове анкете. Од 28 испитаника који су ипак заокружили трећу опцију, чак њих 15 се код трећег питања изјаснило да не би желело да иде на акцију, а 12 међу њима као разлог за то је навело да не желе бесплатно да раде, што указује да припадају онима који и даље имају нарогушен став према свему што

Родитељи не могу или не желе да спрече такве изласке ни код своје малолетне деце. Свестрано разматрање ове појаве изашло би из оквира овог рада, па ће аутор само кратко да изнесе свој став да се ради о експанзији хедонистичке филозофије, која је у тесној вези са егоизмом.²⁰ Блиска замерци за буђење је и она да је премало времена за спавање, која се такође јавља у одговорима. Ако се гледа само ноћ, то заиста може да изгледа тако, међутим, после ручка па до 17 сати на акцијама је био поподневни одмор који је могао да се искористи и за спавање. Иако та информација стоји у уводу за претходно анкетно питање, изгледа да су многи то превидели, што и није неочекивано. Они који кући долазе из скитње рано ујутро, уколико баш немају неке важне обавезе, спавају до иза поднева, па време после ручка и не перципирају као термин за спавање.

Има и замерки да је превише посла, као и да има премало слободног времена. Један испитаник је чак написао: „Таква организација не приличи једном нормалном човеку!!!“ (три узвичника је ставио испитаник) Тим испитаницима би вероватно били прихватљивији волонтерски радни кампови него радне акције. Примедба да има премало слободног времена вероватно значи да један део испитаника није одушевљен тиме што су на акцијама постојале свакодневне организоване културне, образовне и спортске активности, већ више воле такво коришћење слободног времена које се своди на спонтано дружење. Код таквог дружења невоља је у томе што ту често не избијају у први план најкреативнији појединци, већ они најнаметљивији који све подређују остварењу своје жеље да се истакну, па се зато слободно време у оквиру неке вршњачке групе често своди на бескрајно надмудривање и борбу за доминацију. На радним акцијама, које су биле крцате активностима од јутра до вечери, није било много простора за губљење времена, у жаргону – „глуварење“.

10. Замисли следећу ситуацију – долазиш кући и саопштаваш твојим родитељима да би хтео/хтела да идеш на радну акцију ван твог места боравка у трајању од месец дана. Како би реаговали твоји родитељи? Заокружи један од понуђених одговора.

а) били би сагласни	б) били би против	в) не могу да оценим
176	22	110

Док би се већина родитеља испитаника сагласила са одласком њихове деце на радну акцију, ситуација је драстично другачија код девојака. Од 70 девојака које су учествовале у анкети њих 6 сматра да би родитељи били против њиховог одласка на акцију, а чак 37 је

²⁰ Иако у знатно мањој мери, хедонистичка филозофија је у друштву била присутна и у време највеће популарности радних акција. Супек наводи и конкретну песмицу – ругалицу којом су се млади хедонисти у послератном периоду подсмевали акцијашима: „Bolje plesat' bugi-vugi, nego krampati na prugi“ (Supek, 1963, стр. 66).

заокружило трећу опцију „не могу да оцинем“, што значи да наслућују да би реакција родитеља могла да буде негативна. Испада да патријархални морал, који је и деценијама раније био један од препрека за веће учешће девојака на акцијама, опстаје и даље.

11. На ово питање одговарају они који су претходно заокружили „били би против“ или „не могу да оцинем“. Питање гласи: Зашто сматраш да би твоји родитељи можда били против твог учешћа на акцији? Заокружи један од понуђених одговора. Уколико сматраш да има још неки одговор који није написан, допиши га на цртама десно.

а) родитељи би можда сматрали да се ја не бих уклопио/уклопила у живот на акцији	б) родитељи би можда сматрали да њихово дете не би требало да ради бесплатно месец дана	в) _____ _____ _____

55

28

Док су код одговора на четврто питање о разлозима свог одбијања за учествовање на акцијама испитаници највише заокруживали да не желе да раде бесплатно, за своје родитеље сматрају да би разлог за њихово противљење био мање у недостатку материјалне надокнаде, а више у бризи како би се њихово дете уклопило у живот на акцији. То може да буде и нека врста признања да је било пропуста у васпитању. Пад наталитета и све већи број породица са једним, евентуално два детета, може да погодује повећању размажености деце и њихове неспособности да се уклопе у нове ситуације. Код овог питања неки нису ништа одговорили иако су због свог одговора на претходно питање били замољени да то учине, док је њих деветнаест изабрало трећу опцију да то учине својим речима. Неки од тих одговора се свode на већ понуђена два, а мањи број даје нешто ново. Ево неколико у изворном облику: „Родитељи би мислили да је месец дана превише још плус ван мог места боравка“ (девојка). „Превише су заштитнички настројени јер су, како кажу, времена „опасна“ (девојка). „Можда би им требао код куће“ (вероватно због неког посла; двојица испитаника). „Рекли би ми: „Идеш тамо да работиш за друђи цабе“ (дијалекатски говор). „Не би хтели да њихово дете губи време на радне акције, уместо да учи, односно да се школује.“ „Имам веома брижну мајку.“ „Можда би мислили да бих ишла само да се дружим.“

12. За децу и омладину постоје разне слободне активности: тренирање у неком спортском клубу, фолклор, плес, балет, музичка школа и слично. Колико дуго си до сада ишао/ишла на овакве активности? Заокружи један од одговора. Они који су ишли на више таквих различитих активности треба да их временски рачунају и саберу као једну активност.

а) нисам уопште ишао/ишла на такве и сличне активности	б) ишао/ишла сам укупно краће од 2 године	в) ишао/ишла сам укупно дуже од 2 године

64

71

173

У последње време разне врсте ваншколских, „слободних“ активности су у експанзији, што се види и из резултата за ово питање. Родитељи и шира јавност све чешће ове активности називају „социјализацијом“. Према резултатима анкете, проценат оних који имају позитиван однос према радним акцијама расте у

зависности од дужине бављења поменути слободним активностима, али прилично благо, тако да, на пример, за оне из треће групе који су те активности похађали дуже од две године износи само неколико процената изнад укупног просека. Свако друштво, било организовано, било стихијно, социјализује своје чланове у складу са својим основним вредностима. На многобројним спортским тренинзима деца и омладина не уче о складу духа и тела, већ је апсолутни примат дат такмичењу као циљу самом по себи, чиме је савремени спорт постао одлична вежбаоница за такмичарски капитализам. И деца и њихови родитељи већ одмалена прижељкују да направе успешну спортску каријеру јер би то вероватно значило и материјалну добит. Деца која пролазе кроз такво васпитање неће бити превише склона солидаристичким активностима какве су радне акције. Ни она деца која похађају неке друге активности, као што је музичка школа или балет, такође често неће имати повољно мишљење о радним акцијама, јер је за многе од њих и њихове родитеље бављење овим активностима више статусни симбол него стваралачки изазов и потреба.

13. Стручна спрема твојих родитеља – заокружи један од понуђених одговора.

а) моји родитељи имају основну,	б) један мој родитељ има основну,	в) оба моја родитеља
основну, односно	односно средњу школу, а други има	имају вишу школу,
средњу школу	вишу школу, односно факултет	односно факултет
182	88	38

Ово питање је уврштено у анкету да би се сагледавало поимање радних акција од стране деце из различитих друштвених слојева. За потпуније одређење друштвеног статуса родитеља било би потребно више критеријума (висина и извори прихода, тип и место становања, стручна спрема, итд.), али би то превише искомпликовало анкету и донекле је одвело изван главне теме, а вероватно би и умањило расположење испитаника. Зато је као критеријум друштвеног статуса издвојена само стручна спрема родитеља. Добијени резултати су укрштени са резултатима на друга питања у анкети. У групи испитаника чији родитељи имају основну, односно средњу школу, проценат оних који су се изјаснили да би желели да иду на радну акцију је 80,8%, што је врло близу просека за све испитанике који износи 81,2%. Најповољнији однос према акцијама имају они из средње групе чији један родитељ има основну или средњу школу, а други вишу школу или факултет – њих 84,1% изјаснило се за учешће на ОРА. Најнеповољнији однос према акцијама је међу онима чија оба родитеља имају вишу школу или факултет - њих 76,3% се изјаснило за учешће на ОРА. Слично је и код одговора испитаника из ове групе на осмо питање. Док 76% свих испитаних сматра прихватљивим начин организације

некадашњих ОРА, код ове групе то је 68,4%. Ипак, чињеница да разлике између три групе нису превелике наводи на закључак да је српско друштво и даље у значајној мери егалитарно.

С обзиром да један део савремене омладине показује интересовање за учешће на радним акцијама, поставља се питање како би оне требало да изгледају уколико би се поново покренуле. Било би логично да се разликују од тзв. волонтерских радних кампова, јер у супротном не би било оправдано коришћење назива *омладинска радна акција*. Већ је објашњено да је најважнија разлика између кампова и акција у односу према раду. Вероватно би и нове радне акције требало да задрже њихову некадашњу особину да се кроз рад тежи радном подвигу. За тако нешто нису неопходни велики објекти као што су пруге, путеви, хидроцентралне и слично, већ и оне врсте послова који наизглед делују „мали“ и мање важни. Одличан пример је пошумљавање голети. Овај посао се обавља на неприступачним теренима по којима машине не могу да изађу, па је ручни рад и те како сврсисходан. Сам излазак на такав терен, уз ношење алата и самих садница, већ заслужује поштовање, а када се посао заокружи и копањем рупа на каменитом терену и сађењем садница, то већ и јесте радни подвиг. Какве то крупне, далекосежне позитивне ефекте може да има најбоље показују резултати некадашње СОРА „Пирот“, чији су бригадири у периоду 1980-86. засадили око 2000 хектара. У изјави коју је дао 21. октобра 2005, Срђан Тошић, заменик команданта за радилиште те акције од 1981. до 1983, навео је тврдњу представника Министарства за шумарство да је данас то један од највећих комплекса четинарских шума на Балкану.

Озбиљан рад ствара могућност да радна акција има и неку своју економску самосталност, што може у извесној мери да олакша организацију и створи услове за разноврсније друштвене активности на акцији у односу на кампове. Ипак, тешко је претпоставити да би могле да буду онолико разноврсне као на некадашњим акцијама, јер је тада један део трошкова друштвених активности намиривала држава. Вероватно би образовне активности биле најредуцираније – на некадашњим ОРА држава је плаћала већину стручних предавача за разне курсеве, што је у новим околностима тешко очекивати. Што се културно-забавних активности тиче, њихово креирање од стране самих акцијаша би и даље могло да буде значајан сегмент живота на акцији. Идејнополитички рад, односно идеологизација у ма каквом облику, на новим радним акцијама би морала да изостане.

Занимљиво питање је и дисциплина учесника. Схватање о неопходности одређене дисциплине у неким ситуацијама постоји скоро у свим културама. Тако, на пример, иконе поп-културе 20. века, Паја Патак и његови сестрићи Раја, Гаја и Влаја, чланови су

скаутске (извиђачке) организације и у стриповима и цртаним филмовима са том тематиком носе униформе и подвргавају се скаутској дисциплини када за њу има потребе (https://en.wikipedia.org/wiki/Good_Scouts приступљено 14.02.2016). То нимало није сметало великој популарности поменутих стрипова и филмова и у најлибералнијим земљама Запада. У складу с тим, изванредан степен дисциплине неопходан је и на радним акцијама, при чему би њен ниво највише зависио од броја акцијаша – већи број људи на релативно малом простору обично повлачи и нешто јачу дисциплину, и обрнуто.

Организатор радних акција би могла да буде и држава, али и нека удружења. Својим искуством, значајан допринос обнови ОРА могли би да дају управо некадашњи акцијашаи - ветерани. До сада, њихова активност се најчешће сводила на међусобна дружења, евоцирање успомена и штампање публикација о некадашњим ОРА. Међутим, за обнову акцијашког духа изгледа да то није довољно. Навешћемо пример утицаја књиге *Радни полет омладине пиротског краја 1944-1989*, коју су писали управо некадашњи акцијашаи, а објављене у лето 2012 (Војчић и сар., 2012). Од тада па до пролећа 2016, када се пише овај рад, у књижари пиротског Музеја продата су свега 3 (три) примерка. Код уличног продавца новина који је смештен на једном од најпролазнијих места, продато је такође скромних 14 примерака. Додуше, издавачи су знатан део тиража поделили школама, али је питање колико је то уопште допрло до деце, с обзиром да су у анкети ђаци слабо помињали школу као извор информација о радним акцијама. Због тога би некадашњи бригадири могли да буду и покретачи нових радних акција, што и јесте случај са оним малобројним које су у новије време организоване, на пример поменута акција у Врњачкој Бањи. Додуше, акцијашаи са првих послератних акција су у дубокој старости или су већ изумрли, али су они из седамдесетих и осамдесетих година у знатном броју и даље радно способни, па би могли сопственим примером да повуку и садашњу омладину, почев од своје деце и унука. У противном, са постепеним изумирањем све већег броја учесника некадашњих радних акција, сећање на њих постајаће све магловитије, а могућност њихове обнове све тежа.

ЗАКЉУЧАК

Генерално би могло да се каже да су радне акције у социјалистичкој Југославији првих двадесетак година имале превасходно економски значај, али је и образовно-васпитна компонента била врло присутна. У том периоду, нарочито

непосредно после рата када је постојао тоталитарни систем по совјетском узору, за неке бригадире одлазак на акцију није био истински добровољан, односно несебичан. Акције су тада биле значајан канал вертикалне друштвене покретљивости и учешће на њима индиректно и на дуже стазе могло је да омогући и извесно материјално напредовање. Од друге половине шездесетих па до краја постојања социјалистичког система, приоритети су донекле промењени. Економски моменат је и даље важан, али пре свега као материјална основа за што свеобухватније остваривање васпитних циљева радних акција. У тој потоњој фази развоја ОРА, идеолошко деловање на младе, иако и даље присутно, престаје да буде доминантно и постаје нека врста идеолошког фолклора. Акције су у том периоду заиста добровољне и несебичне, јер више нису биле канал вертикалне друштвене покретљивости нити извор неких привилегија.²¹ И поред тога, биле су прилично популарне међу младима којима се допадао свестрани живот на акцијама и нека врста посебне акцијашке етике као споја једнакости и солидарности. Након урушавања социјализма и почетног, скоро еуфоричног, прихватања вредности капиталистичког друштва, брзо се увидело да ни оно није идеално и да су многе тековине социјализма олако одбачене. Некадашњи учесници радних акција постајали су све гласнији у истицању вредности ОРА, нарочито као специфичног облика радног васпитања младих. Поновно организовање омладинских радних акција имало би смисла ако би се оне јасно разликовале од волонтерских радних кампова који одавно постоје на Западу и већ се организују и у земљама наследницама некадашње Југославије. Док је код волонтерских кампова рад често само изговор за туризам и забаву („цабе провод уз мало рада“, како гласи део раније цитираног новинског наслова), радне акције би могле да задрже своје специфичне вредности – рад схваћен као тежња ка радном подвигу и што разноврсније стваралачке активности у оним часовима када се није на радилишту. Неке радне акције у новије време су спорадично и организоване, али то није добило снагу организованог покрета. У могућој снажнијој обнови радних акција и акцијашког духа уопште, важну улогу би могли да одиграју некадашњи бригадири сопственим примером и искуством. Било би корисно да се у сагледавање радних акција више укључи и наука и то не само историјска наука, већ и социологија, психологија и антропологија, како би се што објективније оценило у којој мери би

²¹ У уводу књиге сећања некадашњих бригадира – студената београдског Правног факултета, исписан је слоган: *Ми нисмо били акционари. Ми смо били акцијашки.* Овом игром речи се каже да су бригадири били свесни да својим радом не стварају никакве привилегије ни за себе ни за своје непосредне потомке, већ да га дарују целом друштву (Лалић, 2015, стр. 7).

радне акције и даље могле да буду прихватљив и остварљив облик волонтерства.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексић, П. (2007). *Ратни и поратни дани: (1941-1950)*, Пирот, Музеј Понишавља.
- Dokumenti Dvanaestog kongresa Saveza socijalističke omladine Jugoslavije*. (1986). Београд, Конференција SSOJ; Službeni list SFRJ.
- Gorunović, G. (2014). Usmena istorija SFRJ i virtuelna sećanja na omladinske radne akcije. *Etnoantropološki problemi*, 9 (1), 49-67.
- Хофман, И. (2013). „Школа социјализма“ – образовање и васпитање југословенске омладине на радним акцијама 1946-1951. *Токови историје*, 21 (1), 203-230.
- Џунић, П., Панчић, В. (2015). *Организовање и акције омладине са подручја општине Пирот од 1941. до 1955/56. године*, Београд, Пословни биро.
- Једанаести конгрес Савеза социјалистичке омладине Србије: документи*. (1986). Београд, Истраживачко-издавачки центар ССО Србије.
- Костић, Б. (2006). „Први мај” и Драган Николић: 1958-1986, Пирот, Pi Press.
- Лалић, Б. (ур.) (2015). *Руке и поруке наше младости: студенти Правног факултета Београдског универзитета на оmlадинским радним акцијама 1958 – 1964*, Београд, Актив бригадира студената Правног факултета; Удружење Крагујевчана и пријатеља Крагујевца.
- Манчић, Р. (ур.) (2001). *Основна школа „Свети Сава” - Пирот: 1825-2000*, Пирот, Основна школа „Свети Сава“.
- Mihailović, S. (1985). *Omladinske radne akcije: rezultati socioloških istraživanja*, Novi Beograd, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije.
- Михаиловић, С., Војиновић, С. (прир.) (2006). *Космајски акцијаши*, Младеновац, Организациони одбор; Београд, Агена.
- Митић, Б. (1991). *Наши у белом свету, Књ. 1*, Пирот, Народна библиотека.
- Nametak, M. (2014). Uloga omladinskih radnih akcija u stvaranju socijalističkoga društva u Bosni i Hercegovini 1945-1952. godine. *Časopis za suvremenu povijest*, 36 (3), 437-452.
- Николић, Б. (2013). Позајмљивање и удруживање при обављању пољских и других радова на селу – ортаклук. *Пиротски зборник*, 37-38, 67-86.
- Николић, И., Раденковић, Д., Живковић, Н. (1979). *Пиротска гимназија: 1879-1979 : поводом прославе стогодишњице*, Пирот, Гимназија „Предраг Костић“.

- Основна школа „Учитељ Стојан” у Темској: поводом 150 година рада: 1836-1986.* (1987). Пирот, Музеј Понишавља.
- Predsedništvo K SSOJ, Komisija za dobrovoljne radne aktivnosti. (1989). *Međunarodni radni kampovi*, Београд, Predsedništvo K SSOJ, Komisija za dobrovoljne radne aktivnosti.
- Рајковић, Љ. (1998). Дуг завичају (Разговор са др Илијом Николићем). *Пиротски зборник*, 23-24, 329-338.
- Ристановић, С. (2014). *То су наших руку дела: херојска и славна епонеја омладинских радних акција: 1941-1990*, Београд, Studio Pilastro; Удружење учесника омладинских радних акција и волонтера Србије, Одбор ветерана - градитеља Београда.
- Селинић, С. (2005). Омладина гради Југославију. Савезне омладинске радне акције у Југославији 1946-1963. *Архив, часопис Архива Србије и Црне Горе*, 6 (1-2), 87-100.
- Селинић, С. (2007). Живот на омладинским радним акцијама у Југославији 1946-1963. *Архив, часопис Архива Србије и Црне Горе*, 8 (1-2), 119-137.
- Сурек, Р. (1963). *Omladina na putu bratstva: psiho-sociologija radne akcije*, Београд, Mladost.
- Војчић, Д., Панчић, В., Николић, Г. (2012). *Радни полет омладине пиротског краја 1944-1989*, Пирот, Историјски архив Пирот; Удружење учесника омладинских радних акција – Пирот.

Примљено/ Received on	12.04.2016.
Ревидирано/ Revised on	10.05.2016.
Прихваћено/ Accepted on	20.09.2016.